श्रीगणेशायनमः ॥ शुभंभवतु ॥ नन्वीश्वरेछारूपस्यवाच्यत्वस्यगुणत्वादिसमवायित्वात्समवायित्वंतद्बुद्धिकरणधर्मोनित्यत्वआ
त्मवाच्यत्वमिति ॥ अस्माच्छब्दादयमर्थोबोद्धव्यइतिईश्वरेछारूपंविषयत्वरूपदार्थांतरंवावाच्यत्वंनतुतादृशेछामात्रम
तिप्रसक्तत्वात्तच्चैनकस्यापिसमवायीतिभावः ॥ समवायित्वंतिमूलस्यसमवायिकारणतयेत्यर्थइत्यव्याहुः ॥ नन्विदंवाच्यं
ज्ञेयत्वादित्यादौसमवायित्वंवाच्यत्वभावरूपस्यसाध्याभावस्यप्रसिद्धावपिप्रमेयत्वंवाच्यत्वादित्यादौकेवलान्वयि
नितदप्रसिद्धेरनुधारान्मूलस्यन्यूनत्वमतःस्वयमाहप्रमेयेति ॥ भावत्वेनेतिभावत्वेनाभानांभावः सर्वत्रसुलभइत्य
न्वयः ॥ ननुभावत्वेनाभावोनास्तीतिप्रतीतिःअभावस्यैवअभावत्वेनभावोनास्तीतिप्रतीतिःभावस्यैवज्ञातियोगित्वमवगा
हतेनचैतावताप्रमेयमात्रप्रतियोगिकाभावप्रसिद्धिरतआह ॥ वह्नित्वेनेति ॥ वह्नित्वेननिर्वह्नौसर्वेषामभावःसुलभ

गतिरिति ध्येयं ।यदित्यादि।अत्रयत्समानाधिकरणादित्यनुक्त्वा साध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकस्यात्मत्वसा
मान्याभावस्यापियावदंतर्भूतत्वात्तस्यचव्यापकताघटकसमवायसंबंधेनप्रतियोग्यधिकरणेकेनापिसंबंधेनअवृत्ति
त्वादयमात्मज्ञानादित्यादावव्याप्यापत्तिरतस्तदुपात्तमित्येवोक्तंस्पष्टीभविष्यति ।नचात्मत्वाद्यभावेपिसमानकालीन
त्वादिसंबंधेनप्रतियोग्यधिकरणवृत्तिःतथाविधसंबंधानांवृत्त्यनियामकत्वात् क्वचिदपितेनसंबंधेनवृत्तिमत्वप्रती
तेः।इत्थंचहेतुसमानाधिकरणत्वमपिहेतुतावच्छेदकसंबंधेनहेत्वधिकरणाधेयत्वंयावत्तेनात्मत्वाद्यभावस्यापिहेत्वधि
करणसंबंधित्वान्नोक्तदोषतादवस्थ्यं।नचहेतुसमानाधिकरणत्वमपहायसाध्यसमानाधिकरणायावंतस्तद्व्या
भावाःस्वविशिष्टसाध्यधर्मावच्छिन्नहेत्वधिकरणावच्छेदेनप्रतियोगिसमानाधिकरणास्तद्धर्मवत्वमित्येवकुतोनरुत
मितिवाच्यं।द्रव्यंआत्मत्वादित्यादौमहाकालेसाध्यसमानाधिकरणस्यद्रव्यत्वादिसामान्याभावस्यस्वविशिष्ठ

हेत्वधिकरणाप्रसिध्यातत्राव्याप्तिप्रसंगात्।यत्तुयत्समानाधिकरणायावंतस्तादृशाभावाःसाध्यसमानाधिकरणास्तत्त्व
मित्येवंलक्षणमस्तुस्वस्वप्रतियोगिसामानाधिकरण्यप्रवेशोबीजाभावइतितन्नुछंदानथासतियत्समानाधिकरणाःया
वंतोअभावाःसाध्यसमानाधिकरणास्तत्त्वमित्यस्यैवसम्यक्त्वे साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताका
रत्यस्यवैय्यर्थ्यापत्तेः। तन्मात्रोक्तौ विनापिव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावं लक्षणसंभवेप्रतियोग्यसत्त्वेश्वेत्यादिग्रंथाव
तारकत्वानुपपत्तेः।यद्दपियत्समानाधिकरणाःसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकायावंतोअभा
वाःदैशिकविशेषणतयोभयवृत्तयस्तत्त्वमित्येवास्तुलक्षणंस्वस्वप्रतियोगिसामानाधिकरण्यांतर्भावेगौरवात्हेतु
समानाधिकरणस्यतत्तदयोगोदलकान्यत्वाभावस्यैवदैशिकविशेषणतयोभयवृत्तित्वाभावाद्धूमवान्वह्नेरित्यादाव

तिव्याप्तिविरहादितिनसंदं।।हेतुसमानाधिकरणस्यवन्हिसंयोगाद्यात्मकाभावस्यैरशिकविशेषणतयोभयवत्तित्वविरहाद्व
न्हिमान्धूमादित्यादावव्याप्तिप्रसंगात्।।नचभावभिन्नस्यैवहेतुसमानाधिकरणाभावस्यप्रवेशान्नैषदोषइतिवाच्यं।।तद्भिन्नंघट
त्वादित्यादावतिव्याप्त्यापत्तेः।।तद्भिन्नत्वाद्यभावस्यतद्वृत्तीयरूपरसत्वात्मकत्वेनभावत्वात्पटत्वादिनातद्भिन्नत्वाद्यभावस्य
चोभयवत्तित्वादितिपलंपल्लवितेन।।अत्रचयत्सदंयद्भावच्छिन्नपरमेयंचतत्त्वमित्यस्यहेतुतावच्छेदकीभूततद्धर्मवत्त्वमित्यर्थः
तेनसकलधर्मव्यक्तिष्वनुगतायावन्त्यासेर्नीलाभः।।नवाज्ञानवान्मनोन्यत्वेसत्यात्ममनःसंयोगादित्यौदमनसिहेतुसमाना
धिकरणस्यआत्मत्वाद्यभावस्यस्वविशिष्टहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेत्वधिकरणाप्रसिद्धिनिबंधनाव्याप्तिः।यत्तुद्रव्यंगुणकर्मान्यत्वे
सतिसत्वादित्यौहेतुसमानाधिकरणद्रव्यत्वाद्यभावस्यातथात्वादव्याप्तिः।।अतोयत्सदंयधर्मावच्छिन्नपरमिति तन्न।।

द्रव्यत्वाद्यभावस्यापिकालिकादिसंबंधेनस्वविशिष्टेसाध्येतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेत्वधिकरणांजन्यद्रव्यादितदवच्छेदेनप्रतियोगिसा
मानाधिकरण्यान्नव्याप्तिविरहात्॥साध्येत्यादि॥साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नैवनिरूपाभावप्रतियोगितानवच्छेदिकायदभा
वप्रतियोगितातद्रूपाभावइत्यर्थः॥अत्रचविशिष्टसत्तावान्जातेरित्यत्रोविशिष्टसत्तायावच्छिन्नाभावस्येवसत्तारू
पसाध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकत्वात्तस्यस्वविशिष्टेहेत्वधिकरणावच्छेदेनप्रतियोगिसामानाधिकर
ण्यादतिव्याप्तिरतःसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नेति॥तथाचद्रव्यत्वाद्यभावस्येवनिरुक्तयावदंतर्गतंस्यातथात्वान्नाति
प्रसंगः॥साध्यत्वंचात्रसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनग्राह्यं॥तेनवस्तुमात्रस्यैवनिर्वाच्यतासंबंधेनज्ञानत्वाद्घटत्वा
दिनावाच्यत्वाद्यभावस्यैवसाध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकत्वेपिसमवायेनज्ञानस्यसाध्यत्वेद्रव्यत्वादिहे

तेनातिव्याप्तिः॥समवायसंबंधावच्छिन्नसानवच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकप्रतियोगिताकस्यात्मत्वाद्यभावस्येव
प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वात्॥अत्रचसाध्यवन्निष्ठाभावः प्रतियोग्यधिकरणत्वेनैवनिवेश्यः॥तेनसाध्यवन्मा
त्रएवसमवायिनावच्छिन्नवाच्यत्वाद्यभावप्रतियोगित्वेनघटाद्यभावसत्वेऽपिसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदक न
प्रतियोगिताकोभावस्याप्रसिद्धिः॥इत्थंचतत्संबंधेनस्वावच्छिन्नाधिकरणसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छे
दकोयोयस्तदन्यत्वेसतितत्संबंधावच्छिन्नाधेयतावच्छेदकत्वरूपंतत्संबंधेनसाध्यव्यापकतावच्छेदकत्वंनिरुच्यतादृश
व्यापकतावच्छेदिकायदभावप्रतियोगितादृशाभावाप्रवेशोनीयः॥नचतत्संबंधावच्छिन्नाधेयतेत्यादिकंव्यर्थंद
व्यत्वाद्यभावप्रतियोगितायाअपिसंयोगादिसंबंधेनवह्न्यादिव्यापकतावच्छेदकत्वापत्त्यावदंतर्गतस्यतत्संबंधेन

द्रव्यत्वाद्यभावस्य साध्यव्यापकतावच्छेदकीभूतसंयोगसंबंधेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्याप्रसिध्या साध्येतुमात्रए
व असंभववारणार्थं तु द्रव्यादानात् संयोगसंबंधावच्छिन्नाधेयत्वस्य द्रव्यत्वादावसत्त्वेन द्रव्यत्वादिनिष्ठ प्रतियोगित्वस्य
तादृशाधेयतानवच्छेदकत्वात्।। तत्संबंधेन स्वावच्छिन्नाधिकरणत्वं तु तत्संबंधेन स्वावच्छिन्नाधिकरणसामान्य
भेदः।। तेन वन्ह्यादिनिष्ठप्रतियोगित्वावच्छिन्नाधिकरणगगनोभयभेदस्य घटत्वादिना वन्ह्यादिनिष्ठप्रतियोगित्वावच्छि
न्नाधिकरणभेदस्य च वन्ह्यादिसाध्यवतिसत्त्वेपि नक्षतिः।। अत्र अभावाइति स्वरूपकथनं नसुतः साध्यवन्निष्ठाभा
वस्य तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येन अनवच्छेदकत्वेनैव तत्संबंधेन साध्यव्यापकतावच्छे
दकत्वं वाच्यं।। तत्र साध्यवन्निष्ठत्वमभावस्य स्वरूपसंबंधेन ग्राह्यं तेन संदेकालत्वादित्यादौ स्यादभावस्या

पिकालिकादिसंबंधेनसाध्यवत्तिदृत्यावदनंतर्गतत्वात्। घटत्वादिनावाव्यत्वाद्यभावस्यचतादृशप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वेपिनातिव्याप्तिः। इत्थंचजातिसामान्याभावादृष्टिवन्त्वादिव्यापकतयातत्प्रतियोगिकस्यजात्यादिस्वरूपकस्यहेतुसमानाधिकरणाभावस्यजातिसामान्याभावात्मकप्रतियोग्यसमानाधिकरण्यादसंभवापत्तिरतोअभावइत्यक्तंभावभिन्नाइतितदर्थः। यथाचसामानाधिकरण्येनावच्छेदकत्वघटितायांव्यापकतायांनदोषस्तथाग्रेवक्ष्यतेइष्यते। नव्यास्तुसाध्यतावच्छेदकत्वादिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणानियावंतितत्तत्केवत्तिवत्तिप्रतियोगितात्पर्यः। नचैकमात्रवत्तिसाध्यकेऽव्याप्तिः। तत्रयावच्चस्यानुपादेयत्वात्। शब्दैक्यस्याकिंचित्करत्वात्। यद्वासाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसमानाधिकरणायावंतोधर्मास्तत्तत्केक

तेत्समानाधिकरणवृत्तिप्रतियोगिताकेत्यर्थइतिप्राहुः।यत्तुसाध्यवदवृत्तिभावप्रतियोगितावच्छेदकप्रतियोगिताकेत्यर्थइतितन्नाकेवलान्वयिसाध्यकसंधेतादृशप्रतियोगित्वप्रसिध्याव्याप्तेः।गगनस्वरूपाभावस्यतादृशेऽपिहेतुसमानाधिकरणत्वासंभवादिति।अत्रव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकाइत्यत्रव्यापकतायाअवच्छेदत्वमेवेतिबुद्ध्वीत्याकप्रत्ययस्तेनप्रतियोगितयासमभवच्छेदकपदस्यसमासेकोपधत्वेपिपुंवद्भावस्तधितउन्नीपधस्येवपुंवद्भावनिषेधादित्यभियुक्ताःसर्वत्रेति।सर्वेतावत्सर्वेतोचेत्यर्थः।तथाचयावत्वानुक्तावतिव्याप्तिरवस्थानाव्याप्तिरितिन्यायःसकलव्यभिचारिणेत्यर्थइत्यन्ये।केचित्तुसर्वत्रेतिसकलहेत्वधिकरणावच्छेदेनेत्यर्थइत्याहुः।वाच्यत्वाद्यभावस्येतिघटत्वादिनावाच्यत्वाद्यभावस्येत्यर्थः।तथात्वात्प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात्तथा

चधूमवान्वह्नेरित्यादौवतिव्याप्तिवारणार्थमेवयावत्पदमितिभावः।ननुसाध्यतानवच्छेदकव्यापकप्रतियोगिताकयावदभा
वोक्त्येववाच्यंत्याद्यभावमादायैवंकस्यातिप्रसंगस्यव्युदासंभवात्साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकप्रतियो
गिताकाभावानांयावत्वोपादानंगौरवग्रस्तमतआहा।अतएवेतिनिरुक्ताभावेयावत्वोपादानादेवेत्यर्थः।अन्यथाद्र
तत्याद्यभावस्यसाध्यतावच्छेदकव्यापकप्रतियोगिताकान्यत्वाद्भूतत्वमूर्तत्वोभयत्वावच्छिन्नाभावस्यचनादरात्प्रति
योगिताकस्यस्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादतिव्याप्तिस्यादेवेतिभावः।यत्तु
साध्यप्रतियोगिकोयत्किंचिदभावोयधर्मावच्छिन्नहेत्वधिकरणावच्छेदनप्रतियोगिसमानाधिकरणास्तद्धर्मवत्त्वमि
तिलक्षणमस्तुकृतंयावत्पदगर्भनिरुक्त्याधूमवान्वह्नेरित्यादौघटत्वेनधूमाभावस्यापितादृहेत्वधिकरणाव

छेदेन प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वादतिव्याप्तिव्युदासादित्याशंक्याह तत्रेत्यादिकमवतारयति। तत्तुच्छानादरणाशंकायां धूमवान्वह्नेरित्यादिप्रसिद्धस्थल एव वह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नाभावमादायातिव्याप्तिसंभवेऽतत्सूत्रविरोधवानित्याद्यनुधावनस्य संदर्भविरोधापत्तेः। यदपि यादृशाभावस्य प्रतियोगितया व्यापकं साध्यतावच्छेदकं तादृशः कश्चिदभावो यधर्मावच्छिन्नहेत्वधिकरणावच्छेदेन प्रतियोगिसमानाधिकरणास्तधर्मवत्त्वं व्याप्तिरित्यक्त्वैव वाच्यत्वाद्यभावमादायातिव्याप्तिवारणसंभवाद्यावत्यगर्भलक्षणं गौरवग्रस्तमतउक्तमतएवेत्यादीतिदद्यसंगतं। प्रतियोगितामात्रस्यैवग्रहेकपर्यवसितत्वेनवह्निधूमोभयत्वादेस्तद्व्यापकत्वासंभवाद्वह्निधूमोभयवान्धूमादित्यादौव व्याप्तिभङ्गेनतादृशनिरुक्तैः शंकितुमशक्यत्वात्। ननुप्रतियोगिसामानाधिकरण्यमित्रत्रप्रतियोग्यधिकरणे

साध्यनिरूपितसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनग्राह्यमित्यत्रेयावत्त्वनिवेशोनेत्यतआह।अतएवेत्यादीत्यपिवदंति।नव्यास्तु
ननुसाध्यतावच्छेदकातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नसाध्यनिष्ठयादृग्प्रतियोगिताकोयत्किंचिद्भावोयदधिकरणावच्छेदेन
तादृग्प्रतियोगिताश्रयसमानाधिकरणस्तत्वमित्यस्यैवसम्यक्त्वेयावत्त्वगर्भलक्षणारंभोगौरवग्रस्तः।प्रमेयवा
न्वाच्यत्वादित्यादौगगनावच्छिन्नप्रतियोगिताकविरुद्धकटत्वपटत्वाभयावच्छिन्नप्रतियोगिताकप्रमेयाभावमा
दायैवलक्षसंभवंगमाद्गगनादेर्वृत्तिमत्त्वलक्षणधर्मत्वाभावात्।सामान्याभावीयान्यप्रतियोगित्वंचगत्याश्रयं
स्वरूपसंबंधेनविच्छिन्नंअतोगगनावच्छिन्नप्रतियोगिताकप्रमेयमात्रस्याभावमादायैवधूमवान्वह्नेरित्यादौ
व्यभिचारिमात्रेनातिप्रसंगः।नन्वानवच्छिन्नांतवैयर्थ्यं।वह्निधूमोभयत्वावच्छिन्नाभावमादायधूमवान्वह्नेरित्यादा

वतिव्याप्तेर्वारकत्वात्साध्यनिष्ठपदमपितदर्थमेव। अन्यथागगनादावव्छिन्नप्रतियोगिताकवाच्यत्वाद्यभावमादायव्यभिचारिमात्रेअतिव्याप्यापत्तिरतआह अतएवेति।इत्थंचभूतत्वविशिष्टमूर्तत्वाद्यभावस्यसाध्यतावच्छेदकातिरिक्तधर्मावच्छेद्यप्रतियोगिताकतयातस्यप्रतियोगितांश्रयसामानाधिकरण्येनातिव्याप्तिंसंपादयतीत्यान्यायेनद्वित्वावच्छिन्नाभावपर्यंतस्यप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभिधानमपिसाधुसंगच्छते।परंतुप्रकृतसाध्यव्याप्यतावच्छेदकप्रतियोगिताकःकश्चिदभावोयदधिकरणावच्छेदेनप्रतियोगिसमानाधिकरणस्तत्यमेवाव्यभिचरितत्वंकुतोनोक्तं।भूतत्वमूर्तत्वोभयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताव्यक्तेस्तादृशोभयात्मकसाध्यव्याप्यतावच्छेदकत्वाभावादेवतादृशोभयाभावमादायातिव्याप्त्यसंभवादितितुविभावनीयमितिप्राहुःकेचित्तु।ननुसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नपदस्यव्यर्थतयासाध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियो

गिताकाभाव एवयावत्यविशेषणमुचित अतआह। अतएवेति। निरुक्ताभावेयावत्योपादानादेवेत्यर्थ इति प्राहुः। भूतत्व मात्मभिन्नत्वेसतिविशेषगुणवत्वंतच्चनव्यापकतायाः प्रतियोगिवैय्यधिकरण्ये घटितत्वेकत्वेभूतत्वमूर्त्तत्वोभयस्यव्या पकंतदुभयवतिघटादौउत्पत्तिक्षणावच्छेदेनविशेषगुणत्वाद्यवच्छिन्नाभावसत्वादतउक्तं मनोन्यत्वेसतिसाध्यस्येवा भावमादायनातिव्याप्तिःसुतरांतुवस्त्वंतरस्येतिकेमुतिकन्यायेनोक्तं मनोन्यत्वेत्यपिवदंति। अतथात्वात्। स्वनिरूपिते त्यधिकरणावच्छेदेनप्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वात्मनस्येवव्यभिचारादित्यर्थः। ननुयत्समानाधिकरणाः यावंतो अभावाः प्रतियोगिसमानाधिकरणाः तत्वमित्यस्येवसम्यक्त्वे साध्यतावच्छेदकोदेनकिमेत्यादिकंव्यर्थं। अभावस्यसमा नाधिकरणधर्मावच्छिन्नस्वकीययत्प्रतियोगिताश्रयसमानाधिकरण्यंतदन्यप्रतियोगितायाएवव्याप्यवत्तितानि

८

रूपकतयाध्वंसाद्यभावस्य पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्वाभावाभावनिष्ठप्रतियोगितायाः अतथात्वेन ध्वंसवान्घटेरित्यादा
वतिव्याप्त्ययोगात्। अतआह। साध्येत्यादि। गोत्वादीत्यादिपदेन गगनादिसंग्रहः। तथाच तदनुक्तावसंभव एवेतिभावः स्यादि२
नन्वेवंयत्समानाधिकरणायावंतः साध्यप्रतियोगिताकाभावाः साध्यतावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगिसमानाधिकरणास्त
त्त्वमित्येवोच्यतांतानेवगोत्वाद्यभावमादायासंभवस्यव्युदासादतआह। तन्नदिति। तथाचोक्तविवक्षायांद्रव्य
त्वादेकव्यक्तिसाध्यकसत्वेतोलक्षणसंभवेपिवह्निमान्ध्रमज्ञातिमान्सत्वादित्यादौसाध्यप्रतियोगिताकानां
तत्तद्द्रव्यत्वाद्यभावानांआत्मत्वाद्यभावानांचप्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वाद्व्याप्तिरितिभावः। नचसाध्यव्यापक
प्रतियोगिकइत्यस्यैवसस्यकेव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकत्वपर्यंतंव्याख्यमितिवाच्यंतत्तत्साध्यव्यक्तीनां

गनोगेहीनांचप्रमेयत्वादिप्रकारेक्ष एसाध्यव्यापकतयातदभावमादायासंभवायतेः।नचस्वानधिकरणसाध्यनिष्ठाभा
वप्रतियोगित्वेनस्वाध्यव्यापकत्वंनिरूप्यतत्प्रतियोगिकाभावएवनिवेश्यतामितिवाच्यं।तस्यलक्षणांतरत्वेयुक्तलक्षण
स्यादुष्टत्वादितिभावः।यत्समानाधिकरणइत्यत्रहेत्वधिकरणत्वंविशिनष्टि।येनेत्यादिना।तदधिकरणमितितत्संबंधी
त्यर्थः।तेनोनेदात्म्येनाधिकरणाप्रसिद्धावपितत्तत्संबंधेनसद्धेतोर्नाव्याप्तिः।अनथात्वेपीतिप्रतियोग्यधिकरणव
त्तित्वविरहेपीत्यर्थः।यद्यपिप्रतियोगिसामानाधिकरण्यंअवश्यंस्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेनअन्येविवक्षणी
यं।तथाचहेतुतावच्छेदकसंबंधेनहेत्वधिकरणानुक्तौकालिकसंबंधेनधूमस्याधिकरणेमहाकालेवर्तमानस्यप्र
देयान्यत्वाद्यभावस्यापियावदंतर्गतित्वात्स्वविशिष्टहेतुतावच्छेदकसंबंधेनहेत्वधिकरणाप्रसिद्धावन्हिमान्धूमा

त्यादावव्याप्त्यापत्तिःसंभवति।तथापिस्वविशिष्टत्वेहेत्वधिकरणेत्यादेरुक्तावनुक्तोचोभयथापिअयमात्मानित्य
त्वव्याप्तिःवह्निमान्धूमादित्यत्रस्वविशिष्टेत्यादेरुक्तावेवतथेत्यादिग्रंथेनप्रसिद्धोदाहरणंपरित्यक्तं।यत्तुमहाकालस्येव
गगनस्यान्यत्वाद्यभावविशिष्टहेत्वधिकरणत्वसंभवात्स्वविशिष्टेत्यादेरुक्तावपिवह्निमान्धूमादित्यत्रनाव्याप्तिःमहा
कालस्यहेतुताघटकसंयोगेनधूमाधिकरणत्वाभावेपिहेतुसंबंधित्वानपायात्तादात्म्येनहेतोस्संग्रहार्थंहेतुतावच्छे
दकसंबंधेनयोहेतुसंबंधीतद्वृत्तियावद्भावानाम्नैवनिवेश्यत्वादितिमतंतत्तुसंयोगमात्रेणधूमहेतोःगगनसं
योगादौवह्निव्यभिचारितयापर्वतादिनिरूपितसंयोगेनैवतस्यहेतुत्वान्नादृशसंबंधेनचधूमस्याधिकरणेपर्वता
देरप्रसक्त्यादिस्वरूपस्यगगनस्यान्यत्वाद्यभावस्यवैशिष्ट्यासंभवेरावश्यकत्वात्तद्विशिष्टस्यकालीनस्यविशिष्यान्यसं

ने बंधेनसंबंधसामान्येस्वैव वारो धोधेयभावविरहादितिदिक्। ननुएवंहि द्रव्यत्वान्महाकालत्वान्महाकालकपाल्याद्य
तरत्वादित्यादावतिव्याप्तिः। साधनसमानाधिकरणस्यमहाकालान्यत्वाद्यभावस्यापिहेत्वधिकरणमहाकालाद्यवच्छेदे
नकालिकसंबंधेनैवप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादतआहत्वमिति। दृष्टांतेऽपिप्रतियोगिसामानाधिकरण्यदृश्ये
त्यर्थः। एकसंबंधेनव्यापकत्वमन्यसंबंधेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्यमित्येवंसंबंधभेदनिबंधनःप्रोक्तातिव्या
प्तिरूपदोषः साध्यव्यापकताघटकसंबंधेनसाध्यप्रतियोगिसामानाधिकरण्यघटकसंबंधस्यैक्यविनश्चयानिरस
नीयइत्यर्थः। तथाचतत्संबंधेनस्वावच्छिन्नाधिकरणसाध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकंयत्तदन्यप्रतियो
गिताकः। साध्यवन्निष्ठाभावीयतत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगितासमानाधिकरणावच्छेदकान्यप्रतियोगिताको

योऽभावस्तस्यतादृशसंबंधेनप्रतियोगिनोयदधिकरणंतद्वृत्तित्वंविवक्षितंतेनेतिफलितार्थः।पृथिवीत्वाद्यभावप्र तियोगित्वंतुनकालिकसंबंधेनपृथिवीत्वादिव्यापकतावच्छेदकंनित्यपृथिव्यांव्यभिचारात्किंतुसमवायेनैवतेन संबंधेनपृथिवीत्वाद्यभावस्यहेत्वधिकरणमहाकालावच्छेदेनप्रतियोग्यसामानाधिकरण्याभावोक्तातिव्याप्तिरि तिभावः।यत्तुयेनसंबंधेनव्यापकत्वंतेनसंबंधेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्येत्युक्तावपिनित्यज्ञानंनित्यसविषयक त्वादित्यत्रातिव्याप्तिः।साधनसमानाधिकरणस्येच्छाभिन्नत्वाद्यभावस्यापिसाध्यव्यापकतावच्छेदकविशिष्टसंबंधेन यावद्धेत्वधिकरणेप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात्।नचयेनयेनसंबंधेनव्यापकत्वंतेनतेनसंबंधेनप्रतियोगिसामा नाधिकरण्यविवक्षणान्नोक्तदोषः।तथासतियावत्सद्वैयर्थापत्तेःविशेषणतासामान्येनैवसाध्यव्यक्तिरूपि त

त्वविशेषणतयापिवा-अत्रोद्देश्यसाध्यव्यापकतयाघटत्वादिनावाच्यत्वाद्यभावस्यैवहेत्वधिकरणावच्छेद्यप्रतियोगिसामानाधिकरण्यविरहाद्धर्मवाच्चेहेत्यादिव्यभिचारिण्यतिव्याप्तिसंभवादितिदोषविवक्षितासंबंधेनव्यापकतायाएवावच्छेदकतयाविवक्षितासंबंधेनस्वावच्छिन्नाधिकरणाप्रसिद्धास्वावच्छिन्नाधिकरणसाध्यवन्निष्ठेत्यादिव्यापकतायाःतेनसंबंधेनासत्त्वात्।नचतेनसंबंधेनस्वावच्छिन्नसंबंधित्वमेवव्यापकतायांनिवेश्यंत्वदुक्तातिप्रसंगभयेनैवतस्यानिवेशनीयत्वात्।नचतत्संबंधावच्छिन्नायाःसाध्यवभिन्नाभावप्रतियोगितायाःसामानाधिकरण्येनानवच्छेदकधर्मत्वेवत्लक्षणंव्यापकत्वंविवक्षितासंबंधेनसुलभंसाध्यवतिनित्यश्चानेवस्तुमात्रस्यैवविवक्षितासंबंधेनसत्त्वेपिनित्यसामान्यत्वविशिष्टस्यघटादेःविवक्षितासंबंधेनअभावस्यतत्रसत्त्वेबाधकाभावादितिवाच्यं।विवक्षितायाःदत्यनियामकत्वेननत्तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगित्वाप्रसिद्धेः।यद्यपिमनस्त्वावान्तरसि

त्यतिव्याप्तिः अणुत्वसमानाधिकरणस्यमनस्त्वाद्यभावस्यसाध्यव्यापकताघटकदिक्कृतविशेषणतयास्वर्वृत्तेरेवपरमा
णादिप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादितिचेत्तदपितुल्यनित्यानामन्यूनानतिरिक्तवृत्तीनांदिगुपाधिकृतयाप
रमाणोरिक्कृतविशेषणतयाकस्याप्यसत्वात्तेनसंबंधेनस्याध्यव्यापकत्वविरहात्। अन्यथावस्तुमात्रस्यैवकालोपाधित्वसं
भवात्तदपिजन्यमात्रस्यनस्यात्। अतएवप्रत्ययदृष्टायांदिशिनाविभागोनास्तीत्यादिग्रंथोसितेःसंगच्छते।अन्यथापरमा
णूनांसत्वात्तदानीमपिदिग्विभागप्रसंगादितिदिक्। यदिचस्यंदोमहाकालत्वादित्याद्यवतिव्याप्तिःसाधनसमानाधिकरण
स्यमहाकालान्यत्वाद्यभावस्यापिसाध्यव्यापकताघटककालिकसंबंधेनप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात्। नचस्यंदस्यत्व
कारकयत्किंचिद्बोध्यंतेःविवक्षितासंबंधेनैवसाध्यव्यापकत्वात्। यावदंतर्गतस्यतदभावस्यैवसाध्यव्यापकताघटकवि

भूतभावि
स्यंदेऽ

षयतासंबंधेनहेत्वधिकरणमहाकालेप्रतियोगिसमानाधिकरणमहा॰त्याभावान्नातिव्याप्तिः।नहितादृशबोधव्यक्तौकालि
कसंबंधेनापिस्यंदत्वव्यापकत्वं [illegible]विलेव्यभिचारादितिवाच्यं।विषयतयाज्ञानसमानकालीनतयातद्बुद्धिव्य
क्त्यवच्छेदकतायामेवस्यंदत्ववृत्तितावच्छेदकसंबंधेनतद्बुद्धिव्यक्त्यभावस्यसत्वाद्विषयतासंबंधेनस्यंदइत्याकारकज
न्यबुद्धेः साध्यव्यापकत्वासंभवात्।किंचयधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावासत्वेपिव्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नभावाच्चयत्यंतो
भावसादाधैवकेवलान्वयिसाध्यकस्थलेलक्षणसमन्वयाप्रतियोग्यसिद्धेत्यादिमूलस्यदूषकत्वानुपपत्तेः।नचसाध्य
वन्निष्ठाभावीप्रतियोगितायाःसामानाधिकरण्येननवछेदकत्वेनतत्रव्यापकतायांव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावसा
दाप्यासंभवादरुक्तस्यसामानाधिकरण्येत्यस्यव्यर्थतायामेवतन्मूलग्रंथस्यतात्पर्यमितिवाच्यंसामान्यधर्मेणविरोधा

भावमादाय व्यापकत्वस्याप्रसिद्धेर्वारणार्थमेवसामानाधिकरण्यदलस्यव्यापकतायामवश्यंनिवेशनीयत्वादित्याहिकंवि
भाव्यतेतदासंबंधेनैक्यंविवक्षयेतिगंधस्यसाध्यव्यापकत्वस्यवदवच्छेदकप्रतियोगित्वस्यप्रतियोगिसामानाधिकरण्यघटकी
भूतप्रतियोग्यधिकरणत्वस्यचैकसंबंधावच्छिन्नत्वविवक्षयेत्यर्थःतथाचस्वाप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधनसाध्यव्यापकता
वच्छेदकप्रतियोगिताकायावंतोऽभावास्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगिसमानाधिकरणाइत्यर्थलाभाद्यावदं
तर्गतस्यसमवायादिसंबंधेननित्यज्ञानत्वमनस्त्वस्पंदत्वाद्यभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकीभूतसमवायादिसंबंधेनयावद्ध
त्वधिकरणेप्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वाद्नित्यज्ञाननित्यसविषकत्वान्मनस्त्ववीदणुस्वास्पंदोमहाकालत्वादित्योदोन
कुत्राप्यतिव्याप्तिःनचैदंवाच्यंज्ञेयत्वादित्यादावव्याप्तिःव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नवाभावस्यैवतत्रघटकतया

तस्य प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधसत्वेमानाभावादितिवाच्यं। स्वरूपसंबंधेन घटत्वादिनावाच्यत्वेना स्तीतिप्रतीत्यनुरोधेन तादृशाभाव
स्यापि प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेस्वीकारात्। अन्यथाभूतलंसंयोगेनघटत्वावच्छिन्नेपटवदित्येवंनिर्णयसत्वेपिभूतलेसंयो
मप ३ गेनघटत्वेनपटोनास्तीतिप्रत्ययापत्तेः। नचैवंसिद्धांतोव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नोपिचेद्भावःप्रामाणिकःतदासर्वैःसंबंधैः
स्वप्रतियोगितावच्छिद्यतामितिवंघटत्वेवसामान्याभावेवक्ष्यमाणत्वात्। केचित्तुसंबंधैकत्वविवक्षयेत्यस्यस्वाध्यवत्वंसा
ध्यव्यापकत्वंप्रतियोगित्वंप्रतियोगिसामानाधिकरण्यघटकीभूतप्रतियोग्यधिकरणत्वंचैकेनसाध्यतावच्छेदक
संबंधेनविवक्षणीयमित्यर्थः। तथाचसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नसाध्यव्यापकतावच्छेदकीभूतादृशसंबंधा
वच्छिन्नप्रतियोगिताकायावंतोऽभावाःसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगिसमानाधिकरणाइत्यर्थलाभान्न

कुत्राप्यतिव्याप्तिः। न च प्रतियोगितायाः साध्यतावच्छेदक संबंधावच्छिन्नत्वविवक्षणेऽन्योन्याश्रयमितिवाच्यं। तदनुक्तौ वाच्यत्वादिभेदमादायैव केवलान्वय्यादौ लक्षणसंभवे प्रतियोग्यवृत्तिश्वेत्यादिमूलतन्निराकरणस्यासंगतत्वापत्तेः। नचैवमपि सर्वत्रवाच्यत्वाद्यभावस्येत्यादिग्रंथस्यविरोधो वाच्यत्वादेः संयोगादिसंबंधेन घटसाध्यव्यापकत्वादिति वाच्यं। वाच्यत्वाद्यभावस्येत्यत्रआदिपदस्वाद्यत्र स्वरूपसंबंधेनसाध्यतातत्र स्वरूपसंबंधेनवा वाच्यत्वाभावमादायसंयोगादिसंबंधेनसाध्यतायांचद्रव्याद्यभावमादायातिव्याप्तिपरतयैवतत्संगतेरित्याहुः॥ तन्मेरुमनोन्यत्वाद्यभावस्येत्यत्रुक्तग्रंथविरोधात्। मूर्तत्वमूर्तत्वोभयस्यसमवायेनसाध्यतायां मनोन्यत्वस्यतत्संबंधेनसाध्यव्यापकत्वासंभवात्। वृत्त्यनियामकसंबंधेनाधिकरणत्वस्यप्रतियोगित्वस्यचाप्रसिध्यातेनसंबंधेनसाध्यतायां घटनीलचैत्रत्वादित्वादिसाधनावयवैः। तदुपान्यत्व

पंरूपत्वादित्यादावपिव्याप्त्येश्वरसाध्यतावच्छेदकसमवायसंबंधेन साध्यव्यापकत्वावच्छेदकप्रतियोगिताकान्योन्याधिकरणधर्मावच्छिन्नगुणत्वाद्यभावानांसर्वेषामेवस्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्यादिति। यत्तुविशेषणताविशेषेणसाध्यव्यापकत्वंतेनैवप्रतियोगित्वंप्रतियोगिसामानाधिकरण्यंचसंबंधैक्यविवक्षयेत्यस्यार्थमाहुःतदपिगोत्वाद्यभावस्यात्मत्वाद्यभावस्येत्यादिग्रंथस्यालयकत्वापत्तेरुपेक्षितमितिनत्वेतावताप्रयत्नसाध्यानित्यादावव्याप्तिरेवघटत्वादिनात्मत्वसामान्याभावस्यापिस्वविशिष्टहेतोर्विषयतयाधिकरणद्वयेव्यापकताघटकसमवायसंबंधेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावादतआहादृष्टांतेचीतिचश्वाऽयुक्तहेत्वधिकरदृष्टेपीत्यर्थः।संबंधभेदनिबंधनोदोषः।एकसंबंधेनहेतुसामानाधिकरण्यघटकहेत्वधिकरणत्वंस्वविशिष्टहेत्वधिकरणेत्यत्रअन्यसंबंधेनहेत्वधिकरणत्वनिबंधनोऽव्याप्ति

ह्यपोदोषइत्यर्थः।संबंधैक्यविवक्षयेतिहेतुसमानाधिकरणेसत्यहेत्वधिकरणत्वंयेनसंबंधेनस्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेनस्य
सापिहेत्वधिकरणत्वंतेनैवसंबंधेनविवक्षक्षणीयमित्यर्थः।इदंचदृष्टांतरूपदमपिसाधुसंगच्छतइतिनव्याःन्यद्वाधूमवान्च
ह्रदित्यत्रातिव्याप्तिः।धूमसामान्याभावस्यापिहेत्वधिकरणायोगोलकावच्छेदेनस्वप्रतियोगित्वस्यकालिकंसबंधेनाश्रयी
भूतवन्ह्यदेःसमानाधिकरण्यादतआहादृष्टांतरेपीतिप्रतियोगिसामानाधिकरण्यमित्यत्रप्रतियोगिताश्रयदृष्टेपी
त्यर्थः।संबंधभेदनिबंधनोदोषःप्रकृतसाध्यव्यापकत्वस्यएकसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकप्रतियोगिताकाभावस्यअन्यसंबंधा
वच्छिन्नप्रतियोगिताश्रयीभूतवन्ह्यादेःसामानाधिकरण्यनिबंधनोदोषः।संबंधैक्यविवक्षायांयत्संबंधेनसाध्यव्यापक
तावच्छेदकत्वंप्रतियोगित्वस्यप्रतियोगिसामानाधिकरण्यमित्यत्रापितेनसंबंधेनप्रतियोगित्वाश्रयत्वविवक्षयेतिसंक्षेपः।अ

त्वसंबंधेक्यविवक्षायां रूपसामान्याभाववान् पृथिवीत्वाज्जन्यपृथिवीत्वादितिविरुद्धहेतावव्याप्तिव्यासिः। साधनसमानाधिकरणस्य पृथिव्यन्यत्वाद्यभावस्यापि हेत्वधिकरणपृथिवीवच्छेदेनजन्यपृथिवीवच्छेदेनवादिकृतविशेषणतया प्रतियोगिसामानाधिकरण्यात्। सर्वमात्रस्यैवदिगुपाधित्वोपगमात्। नचैतत्स्यात्तत्स्थत्वेनीरूपमित्याकारकयत्किंचित्समाव्याप्तेविवक्षितसंबंधेनसाध्यव्यापकत्वायावदंतर्गतस्वतद्भावस्यैवहेत्वधिकरणावच्छेदेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्यविरहान्नातिव्याप्तिः। तद्द्रव्यबुद्धित्वव्यक्तेर्भिन्नकालीनघटादौकेनापिसंबंधेनासत्वादितिवाच्यं। विषयतायाः ज्ञानसमानकालीनतयातादृशबुध्यभावदशायामवरूपद्रव्यत्वेगगनादौविषयतासंबंधेनतद्बुध्यभावप्रतियोगित्वावच्छिन्नाभावसत्वात्तादृशद्रव्यत्वाभावस्यसाध्यव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगितात्वाभावात्। स्वावच्छिन्नाधिकरणेसाध्यवन्निष्ठेत्यादिव्यापकतायाः

तदुधिव्यक्तौ व्रीह्यसत्वेपि व्रीतियोगिवेय्यधिकरण्याघटितव्यापकत्वेन गोनिरुक्ते रुक्तस्वेति व्यासेरावश्यकत्वादिति भ्रमं
निराकुरुते तत्पादिसामान्यत्वादि। पृथिवीत्वादिकमिति। नित्यपृथिव्यादिषु बाधित्वेमानाभावादादिपदं तेनजन्यपृथिवी
त्वाद्युपग्रहः। सेतुत्वप्रतिकूलविरोधंनिरस्यति प्रलयइति। महाप्रलयइत्यर्थः। खंडप्रलये तु पार्थिवपरमाणोरूपस्यैव
न अन्यथोत्पत्तौ पार्थिवद्व्यणुकस्य रूपोत्पत्त्यर्थं परमाणोपाकांतरकल्पनापत्तेरिति घांचः। प्रलयइत्यस्यपाकेनरूपादेः
प्रलयदशायामित्यर्थः। तेनमहाप्रलयानभ्युपगमेपि नक्षतिः। उत्पत्तिकालेचेत्यत्रनिरुक्तप्रलयस्याप्यनुकूलत्वाच्च। अवय
भङ्गा विन्यपिपाकदशायांतत्संनिवेशन्यूनतेत्यपरे। ननुविरोधविरहेपिघटावयवच्छेदेनव्यभिचारित्वात्कुतः सेतुत्व
मतआह। उत्पत्तीति। यद्यपिपाकेनरूपादिरूपनाशकाले अवयविनिरूपासामान्याभावस्तथापि पीलूपाक

वादिमेतेतदभावादप्रच्यमानावयव्यनुरोधाच्चोत्पत्तिकालमात्रानुस्मरणंतत्सत्वादितिरूपसामान्याभावसत्वादित्यर्थःप्रतियोगिवदितिप्रतियोगिनइवेत्यर्थःविरोधित्वंएकदेकदेशावस्थित्वंमानाभावादितिप्रत्यक्षेघवच्छेदेनपरमाण्वोदेरूपादिसामान्याभावेतुयोग्यसन्निकर्षाभावात्नप्रत्यक्षासंभवेपनुमानादिकंप्रवर्तमानमस्तीत्यानायःयत्तुघटादाउत्पत्तिकालावच्छेदेनरूपसामान्याभावस्यप्रत्यक्षमेवसंभवतितदानींचक्षुःसंयुक्तविरोधितायास्तत्रासत्वेपिद्रव्यसमवेतत्वभावप्रत्यक्षहेतोश्चक्षुःसंयुक्तसमवेतविरोधिताया:सत्वेनसन्निकर्षसंभवादितितन्नुच्छ।चक्षुःसंयुक्तसमवेतद्व्यणुकविरोधितयारूपाद्यभावचाक्षुषत्वाचक्षुःसंयुक्तयोग्यंविरोधितायाएवअभावग्राहकत्वेनद्रव्यान्यद्रव्यसंयुक्तसमवेतत्वस्यभावचाक्षुषत्वेस्वेवतज्जन्यतावच्छेदकत्वात्।अन्यथात्रसरेणुत्वभावचाक्षुषेव्यभिचारापत्तेःवस्तुतःस्वोत्पत्तेः

एवंचक्षुःसंयुक्तसमवेतस्यघटादेरसत्त्वान्नद्वित्वाधारणतायाअपितदानीमसत्त्वादुक्तकेवणहेतुतेवनास्तीतिध्येयं।अतएवेति
ध्वंसप्रागभावयोरत्यंताभावविरोधित्वेमानाभावोदेवत्यर्थः।रक्तिमध्वंसप्रागभावयोःसत्त्वमावेदद्रुमंतरापदंरक्तंरूप
मितिनचगुणशुक्लादयःपुंसीतिअनुशासनादुक्तोरूपेइत्येवप्रयोगोयुक्तमितिवाच्यंवस्त्वंतरविशेषणत्वाच्च
नापन्नस्येवशुक्लादिपदस्यपुंस्त्वानुशासनादतएवशुक्लंरूपमितिप्रयोगःसमासेमणिकृतेवक्ष्यतइतिध्येयंएवः
रक्तंरूपंनास्तीत्याकारकप्रत्ययः पूर्वेत्यादिपूर्वंरक्तस्यध्वंसवतिउत्तररक्तस्यप्रागभाववतिइदानींरक्तेपीत्यर्थः।
नचरक्ततादृशांवर्तमानस्यापिरक्तध्वंसादेःतदानींरक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविरहान्नतादृशप्रत्ययस्तस्या
प्यव्याप्यवृत्तित्वादितिवाच्यं।ध्वंसादिप्रतियोगित्वस्यधर्मानवच्छेद्यत्वात्।तन्नदनंतध्वंसप्रागभावादिपूर्वक्तत्वावच्छिन्न

१७ प्रतियोगितावच्छेदकत्वकल्पनामपेक्ष्यरक्तत्वाद्यवच्छिन्नात्यंताभावसंबंधस्यैवांतराश्यादिषुकल्पनायाः लघुत्वाच्चानुभवेन
तिरस्कृतरूपाणितन्नद्यक्तिरित्येतद्धर्मावच्छिन्नतन्नद्यक्तिनिष्ठप्रतियोगिताकाभावेरेवरक्तंरूपेणास्तीतिप्रत्ययः स्वीक्रियते
तेप्रकृतेचविद्यमानरूपप्रतियोगिकस्यतादृशाभावस्यासत्यान्नतथाप्रतीतिरितिवाच्यंतथासत्यंतरालस्थेमरक्तंरूपेणा
स्तीत्याकारकनिर्णयेपिरक्तंरूपमस्तीतिप्रत्ययापत्तेः।विरोधिनःसामान्याभावस्यानिश्चितत्वाद्विरोधाभावकूटनिश्च
यस्याप्रतिबंधकत्वात्।अन्यथासामान्याभावज्ञानसिध्येदितिभावः।नचैवंस्तुप्रतियोगितासंबंधेनरूपत्वमात्रावच्छिन्न
प्रकारताकःसंसर्गीभावविरोध्यकप्रत्ययोरूपत्वावच्छिन्नप्रकारताकबुध्यविरोधीतिरूपत्वंप्रतियोगितावच्छेदकमेव
नेतिस्यान्मतादृशप्रत्ययंरूपत्वावच्छिन्नाभावएवरूपेणास्तीतिप्रतीतेर्विषयःकिमनुरोधेनध्वंसादिमतिरूपात्यंता

भावसिद्धिरित्याहुः।अंतरालसंयोगेसमवायेनतत्रकरणंनास्तीतिप्रतीतेः प्रामाण्यानुरोधेनध्वंसात्यंताभावयोर्नविरोधः।अन्यथासमवायसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकध्वंसप्रसिद्धेस्तत्प्रतीतेर्भ्रमत्वापत्तेरितितुपरमार्थः।तत्सामानाधिकरण्यंचेति। प्रतियोगिसामानाधिकरण्यंचेत्यर्थः।स्वविशिष्टेतिस्वपदंलक्षणघटकतत्तदभावव्यक्तिपरंतथाचतत्तदभावाश्रयीभूतंयत्येतुतादृघटकसंबंधेनहेतुतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाधिकरणतदवच्छेदेनतत्तदभावेस्वस्वप्रतियोगिसामानाधिकरण्यंयात्यमित्यर्थः।तेनहेतुसमानाधिकरणस्यघटत्वादिनातत्तद्भावस्यकालिकसंबंधेनध्वंसाधिकरणेस्तंभादौव्यापकतांघटकसंयोगादिसंबंधेनप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावेपिवह्निमैन्धूनादित्योदोनाव्याप्तिः।नवाद्रव्यंविशिष्टसत्तादिसादौघटत्वादिनाद्रव्यत्वाद्यभावस्यहेत्वधिकरणाद्यवच्छेदेनप्रतियोग्यसमानाधिकरण

कालिकसंबंधेनतत्क्षणेऽपिसमवायेनघटादावपिविशिष्टाधिकरणतास्वीकारात्स्वनिरूपकतावच्छेदकभेदेनअधिकरणतानांभेदात्तत्तत्क्षणानांभे॥
तथात्वात्तुअतीतत्वननुरोधेनद्रव्यत्वेत्यविशिष्टसत्त्वस्याधिकरणतासम्यग्भास्वीकारात्तुल्येनसमानकालीनविषयतासंबंधितद्विशिष्टगगनसंबंधितभेदस्या

त्वेपिनक्षतिःगुणादीनांविशिष्टसत्त्वानधिकरणत्वात्।यद्यपिव्याप्यवृत्तिरवच्छेदकसत्त्वेमानाभावाद्व्याप्यत्वाद्यभावनि
रूप्यत्वनियोगित्वेसामानाधिकरण्यंतदवच्छेदकत्वंनेत्यधिकरणस्येत्यसंभवःकथितातिव्याप्तितादवस्थ्यान।चस्वविशिष्टहेत्वधिकरणताव्यापकीभूतप्रतियोग्यधिकरणतात्वंवाच्यंस्वविशिष्टपदस्यव्यर्थत्वापत्तेः।प्रतियोग्यधिकरणीभूतस्यविशिष्टस्यावच्छेदकत्वधिकरणवृत्तित्वंचोक्तंचद्रव्यंतद्घटत्वादित्यादावव्याप्तिःयावच्छेदकत्वधिकरणप्रसिद्धेः।तथापियावंतोहेतुमद्वृत्तिधर्मीःहेत्वधिकरणत्वानिवायावंतितत्तत्काश्रयीभूतप्रतियोग्यधिकरणवृत्तित्वस्यविवक्षितत्वाददोषः।एकमात्रवृत्तिहेतोरपितत्क्षणवृत्तित्वविशिष्टस्यबहून्यधिकरणत्वानिसंतीतिनतत्राव्याप्तिः
न।चप्रतियोग्यधिकरणवृत्तित्वविशिष्टयावच्छेदकत्वधिकरणताकत्वमात्रंसंभ्येकस्वविशिष्टपदस्यहेतुसमानाधिकर

लक्षणस्य च व्यर्थतापत्तेरितिभावः। अनुक्तमपि स्वनिरूपकदंडत्वाधिकरणावच्छेदेनेत्यस्य प्रवेशेन वार्थवद्भवतीत्यतः पक्षादुक्तस्या
पीत्यस्य प्रयोजनमाहतेनेतिगोत्वादिनागवाद्यभावस्यतद्वृत्तिकालेवृत्तावपियदागोत्वंतदागोरित्यादौनातिप्रसंगइतियोज
नाद्दष्टमुपलक्षणंतन्नदयागोदलकान्यत्वाभावस्यापिकालेप्रतियोगिसामानाधिकरण्याद्धर्मवान्चैरित्यादौअति
व्याप्तिर्दुष्टव्या।गवाद्यभावस्यप्रतियोग्यधिकरणेदृश्यिकसंबंधेनापिवृत्तित्वमुपपादयितुमाहागवाद्यनधिकरणेतिद्द
दानींचचत्रगौर्नास्तीतिप्रत्ययोत्पत्तिकालेकालिकसंबंधेवच्छिन्नगवाद्यभावस्यगवानधिकरणत्वरूपायावच्छेदेन
वृत्तौनविरोधः।नचैवंतत्प्रत्ययस्यचत्वरादौतत्कालावच्छेदेनगवात्यंताभावोविषयइतिवाच्यंदेशोवृत्तौकालस्यैवका
लेवृत्तौदेशस्यावच्छेदकत्वानुभवादेकदेशावस्थकर्तृमत्रक्यत्वान्नदृदानींगानेगौर्नास्तिप्रतीतौगवाद्यभावस्येत्

१९ त्कालावच्छेदेन गगनवृत्तित्वावगाहितायोभ्रमत्योपपत्तेश्च गवाद्यभावस्य गगनादौ सार्व- कत्वेन व्याप्यवृत्तितया काला
वच्छेद्यत्वासंभवादितिभावः। तद्वृत्तिगवादिमतीत्यर्थः। कालेजन्यकालो। ननु-चरमध्वंसस्यैकस्यैकत्वात्यंताभावाभा
वस्यापियावदंतर्गतत्वात्तस्यचस्वसृष्टिकालेप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावात्नातिव्याप्तिरित्यतआह। महाका
लेतिथाचतस्यापिमहाकालेप्रतियोगिसामानाधिकरण्यंतस्यकालिकसंबंधेनजगदाधारत्वादितिभावः। ननु
गोत्वादीनांप्रत्येककालिकसंबंधेनसत्वेप्रमाणाभावादघटागोत्वंतदागोरितिसत्येतुरेवेतियदिब्रूयात्तदित्याह। यत्रकाल
त्वमितिउक्तविवक्षानादरेघटादिसाधारणरूपेणापिगोः साध्यतायामतिव्याप्तिरितिआशयेनसाभ्यंतरमाह
जन्यद्रव्यमितिद्रव्यस्यसाध्यतायांकालत्वंसत्येतुरेवाप्रत्येयेपिकालिकसंबंधेप्रमाप्यादेः सत्वात्क्रियद्द्वया

नधिकरणीभूतत्वेसतिद्रव्येकधर्मिग्राहकमानेनतत्सिध्येरतोव्यभिचारित्वसंपत्तयेऽन्यपदं।ननुमहाप्रलयाद्यनंगी
कारेणायुक्तहेतुद्वयंलक्ष्यमेवखंडप्रलयेपिब्रह्मांडांतरेजन्यद्रव्यसत्वादतःसाध्यांतरमाहप्रलयाश्चेतिवर्तति।खंडप्रलया
श्चेतिवेत्यर्थः।यद्यपिप्रतियोगिनोयदधिकरणंतद्वृत्तित्वस्यैवदैशिकसंबंधेनविवक्षायामपियदाग्नेयंदेशंतेनौरित्यत्रा
तिव्याप्तिवारणंसंभवति।प्रलयाश्चेतित्वावच्छिन्नाभावस्यस्वप्रतियोग्यधिकरणेमहाकालादौदैशिकसंबंधेनवृत्ति
त्वविरहात्।नचद्रव्यंमहाकालत्वादित्यत्राव्याप्तिःकालिकसंबंधेनमहाकालनिष्ठस्यद्रव्याद्यभावस्यस्वप्रति
योग्यधिकरणेदैशिकविशेषणतयावृत्त्यभावादितिवाच्यंहेतुसामानाधिकरण्यस्यापितादृग्विशेषणतयानि
वेशनीयात्।तृतीयापिरूपभिन्नंगुणत्वादित्यादौसाधनसमानाधिकरणरूपान्यत्वाभावस्यरूपभिन्नत्वप्रका

२० रूपप्रभाविशेष्यलाभाय स्वरूपत्वादिरूपेण तयोर्देशिकविशेषणतासंबंधेन व्यक्तित्वविरहेण यावदनंतर्गतत्वाद्घटत्वादि
नारूपान्यत्वाद्घभावस्वरूपसर्वस्यैवतादृग्भावस्य महाकालादेस्वप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादतिव्याप्तिरतः स्वविशिष्ट
हेत्यधिकरणेत्यादिविवक्षानुसरणादिति। वस्तुतःदेशिकविशेषणताघटितस्वलक्षणांतरत्वात्एकेनापरास्यान्यथा
कर्तमशक्यत्वादुक्तलक्षणेनतद्वैय्यर्थ्यमितितुपरमार्थः।यत्तुहेत्यधिकरणेविशेषणतयावर्तमानानांनिरूपक
वृत्तिभावानांतादृशसंबंधेनप्रतियोगिव्यक्तित्वमेववस्तुमुचितंनतुप्रतियोग्यधिकरणव्यक्तित्वंअधिकरण
त्वेवेशौरवात्।सर्वत्रव्यभिचारिस्वलांन्यलाभानमादायातिव्याप्त्यभावादितितन्मुखं।स्वव्यक्तित्वविशिष्ट
नांकेवलान्वयिधर्मीणामभावानांप्रतियोग्यव्यक्तित्वेनानुभवापत्तेः।नहिनाश्यत्वादिव्यक्तित्वविशिष्टा

नो बाऽभ्यत्वादीनामभावोवाच्यत्वादि प्रतियोगिव्यधिकरणः प्राचां मतेसंयोगसामान्याभावस्याधकंमेयत्वं द्रव्य एव व्यभिचारीत्यतः कपिपदं प्रतियोगिवैय्यधिकरण्यघटितमेव व्यापकत्वमत्रनिवेशितंयथासंनिवेशेवैय्यर्थ्यविरहा दतःस्तदवच्छेदकत्वंसंयोगाभावनिष्ठप्रतियोगितेच्यक्षतेमेवोक्तमिसाशयेनसंयोगात्मकाभावस्याभिधानंतदघटित व्यापकतायाःप्रमेयत्वेतुगगनत्वविशिष्टवाच्यत्वाद्यभावस्यगगनत्ववाच्योभयत्वावच्छिन्नाभावेदर्शयितुंतर्गु णात्मस्यचहेत्वधिकरणीभूतगगनाद्यवच्छेदेनप्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वादव्याप्तिरतःस्वविशिष्टयदंशेत भिन्नत्वेनैवसंयोगाद्यात्मकाभावेत्यत्रादिपदमुपात्तंवस्तुतःसत्तावद्द्रव्यत्वंतूगुणत्यवान्कर्मत्वादित्यादौकाले जन्यद्रव्यचहेतुसमानाधिकरणस्यसत्त्याद्यभावस्यगुणत्वसामान्याभावस्यचैकेनापिसंबंधेनआत्मगगनादौनित्य

रूपेत्यादित्वाधेयाधिकरणावच्छेदेनतस्यैवभावदंतर्गतस्यप्रतियोगिसामानाधिकरण्यविरहादभावस्यादिस्वविशि
ष्टपदंनस्यादितिदिक्।ननु धूमाद्यवैभानिष्ठजलादिवृत्तित्वविशिष्टगोत्वाद्यभावस्याभावःधूमाभावएवअभावप्रतियोगि
काभावाधिकरणकाभावस्याधिकरणस्वरूपत्वान्नतथाचधूमादौसाध्येवन्न्यादिहेतावतिव्याप्तिःधूमाद्यभावस्य
हेत्वधिकरणावच्छेदनगोत्वाद्यभावरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्यादतआहजलादिवृत्तीतिनचतदभावस्यधूमा
त्यावच्छिन्ना द्यभावरूपत्वेपिजलादेर्नतादृशाभावाधिकरणत्वंकिंतुधूमाभावत्वावच्छिन्नाधिकरणत्वमेवेतिनतत्रत्याप्तिप्र
संगइतिवाच्यं।एवंसत्यभावमात्रस्यैवप्रायेणाभेदप्रसंगात्।उक्तक्रमेणेवांसंभववा×तिप्रसंगवारण×दितिभावः
ननुतथापिधूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिःसमनियताभावानांनैक्याधूमाभावस्यवह्निधूमोभयाभावादभिन्नस्य

अयोगोलकान्यत्वाभावोदश्वयोगोलकभेदत्वादिनाभेदसामान्याभावादभिन्नस्यहेत्वधिकरणावच्छेदेनैवव्याप्तिभे
दात्मकप्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादितिचेदत्राहुः।यावत्पदस्यफलितःप्रतियोगितावि(शे)षणत्वेनसाध्यव्यापकतावच्छेद
कीभूतयद्यत्प्रतियोगिताकावैःभोतस्यस्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेनतत्तत्प्रतियोगिताश्रयसामानाधिकरण्यवि
वक्षितं।तथाचधूमादिसामान्याभावस्यधूमादिनिष्ठताद्रूप्रतियोगिताकस्यधूमादिनिष्ठताद्रूप्रतियोगिताश्रये
णधूमादिनाहेत्वधिकरणावच्छेदेनतत्तत्प्रतियोगिताश्रयसामानाधिकरण्याविरहान्नातिव्याप्तिः।नचैवंतायत्समानाधि
करणइत्यस्यवैय्यर्थ्यंआत्मत्वसामान्याभावीयप्रतियोगितायाअपिसाध्यव्यापकतावच्छेदकतयातत्प्रतियोगिताकस्य
आत्मत्वसामान्याभावस्यतादृग्प्रतियोगिताश्रयसामानाधिकरण्यविरहादयमात्मात्मानादित्यादावव्याप्तिवा

(3 अभावेयावत्वासत्वाव्याप्तिरितिभ्रमेणशंकतेनचेति।

रकलात्जलादित्यत्रविशिष्टेत्यादि ग्रंथस्तुवस्तुगतिमनुरुध्येवोक्तस्तेनतादृशाभावस्यधूमाभावस्वरूपत्वेपितस्यहेत्वधि
करणावच्छेदेनसाध्यव्यापकतावच्छेदकीभूतधूमनिष्ठप्रतियोगितान्यत्र्याश्रयसामानाधिकरण्यविरहादेवातिव्याप्त
संभवेपिनक्षतिः।नचधूमत्वेनधूमाभावस्यधूमनिष्ठंयत्प्रतियोगित्वंतदेवधूमत्वेनप्रमेयसामान्याभावस्यप्रमेयसाम्य
न्यनिष्ठप्रतियोगित्वंलाघवान्नतुतद्भिन्नंप्रतियोगित्वंगौरवात्इत्यरुचिवक्षयाव्यग्रतीकारइतिवाच्यं।स्वरूपसंब
धस्यिकायाःप्रतियोगितायाःसामान्याभावस्थलेपिप्रतियोगिभेदेनैवभिन्नत्वादितिसांप्रदायिकाः।वस्तुतःसाध्य
व्यापकतावच्छेदकाश्रयाःस्वन्यूनत्वनिधर्मानवच्छिन्नायाःयादृशप्रतियोगितायाःनिरूपकोयोभावस्तस्यस्वनि
ष्ठहेत्वधिकरणावच्छेदेनतादृशप्रतियोगिताश्रयसामानाधिकरण्येनैववक्तव्यं।तथाचधूमादिसामान्याभाव

व्यापकत्वंतेनतेन३

स्यधूमत्वादिनाग्नेरयसामान्याभावानतिरेकेपितदीयंग्नेयसामान्यनिष्ठंप्रतियोगित्वंस्वनिरूपकत्वेनवह्निनैवाधूमत्वादिधर्मेणा
वच्छेदकतोनतादृशाप्रतियोगिताश्रयसामानाधिकरण्यमुपादायानवस्थादोषसंगइतियुक्तमुत्पश्यामः।यत्तुसमनियताभावैक्यप
क्षेधूमवान्नकेत्यादावतिव्याप्तिवारणार्थंयेनयेनसंबंधेनयस्यैकंप्रतियोगिसामानाधिकरण्यंविवक्षितंतत्तथाचव्यभिचा
रसामान्यएवयत्तादृशाधिकरणेव्यभिचारस्तदन्यत्वस्यस्वात्मकस्वरूपसंबंधेनाप्यध्यापकत्वान्नदभावस्यचेत्यधिकरणा
वच्छेदकतादृशान्यत्वस्वरूपसंबंधेनस्वप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावान्नातिव्याप्तिः।अतएवविषयतासंबंधस्यव्यापक
ताघटकसंबंधत्वेपिनित्यज्ञानेनित्यसविषयकत्वादित्यादेर्नातिव्याप्तिः।नित्यज्ञानत्वाद्यभावस्यव्यापकताघटकसमवा
यसंबंधेनप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यादितिमतंतत्तुच्छं।घटत्वादिनावाच्यत्वाद्यभावस्यैवघटत्वादिनाअयःपिंडान्य

घटत्वेनघटसामानाधिकरण्येसतिस्वसमानाधिकरण्याभावप्रतियोगित्वंस्वसमानाधिकरण्याभाव
प्रतियोगितत्तद्धर्मत्वेनानवच्छिन्नप्रतियो
गित्वारकं)

त्वाभावस्तूपतयातस्यव्यापकताघटकेनायंपिंडान्यनिरूपितस्वरूपसंबंधेनयावद्घटाधिकरण्याप्र
देवंविरहोद्धर्मवान्नेत्यादावतिव्याप्तिर्विरहाद्यावंतइत्यस्यस्वविशिष्टत्यस्ययत्समानाधिकरण्यस्यचव्यर्थतापा
तादितिदिक्॥ ॥ननुव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावासत्वेपिसर्वत्रसंदेहोघटत्वादिविशिष्टवाच्यत्वाद्यभावंगगनत्वा
च्यत्वोभयाभावंवासमादायप्रोक्तलक्षणासंभवाद्व्याप्तिरित्यैतिमूलवतोननुपपत्तिः॥नचवैशिष्ट्यव्यासज्यवृत्ति
धर्मानवच्छिन्नत्वेनव्यापकतावच्छेदकीभूतप्रतियोगितायाःविशेषणीयत्वात्तेवमितिवाच्यंव्यभिचारावारकत्वेनतादृशधि
करणतात्यव्यर्थत्वात्॥अन्यथाव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावसमानकालीनत्वेनहेतुंविशिष्यैवसंभावतारणंकुतोनसम
र्थयेदतोलक्षणांतरमाह। यत्समानाधिकरणानामित्यादिवह्निमान्धूमात्सत्तावान्द्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिः॥साध्यव्याप
कप्रतियोगितानिरूपितद्रव्यत्वाभावगुणत्वविशिष्टसत्त्वाद्यभावानांस्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेनप्रतियो

गितावच्छेदकीभूतजलत्वविशिष्टद्रव्यत्वावच्छिन्नगुणत्वविशिष्टसत्ताद्यवच्छिन्नसामानाधिकरण्याभावात्तदुक्तरू
पावच्छिन्नेतिचात्राजजलत्वविशिष्टद्रव्यत्वादेः साध्यव्यापकत्वानवेक्षदकत्वादोषः। यत्तुसाध्यव्यापकप्रतियोगिकस्य
घटत्वेनवन्ध्यभावस्यैवयावद्धेत्वधिकरणघटत्वावच्छिन्नसामानाधिकरण्याभावादसंभवापत्तिरतोव्यापकतावच्छेदकरूपा
वच्छिन्नेतीतितदसंगतमसत्। घटत्वेनवन्ध्यभावस्यैववह्नित्वेनघटाभावत्वव्याप्तेरपियावद्धेतुप्रतिबन्धप्रतियोगितावच्छेदकी
भूतवह्नित्वावच्छिन्नसमानाधिकरणत्वात्। ननु समवायित्वस्यवाव्यत्वव्यापकतानवेक्षदकत्वात्तदवच्छिन्नवाव्यत्वा
भावस्ययेनहेतुनाघटकत्वादाहरेद्यत्वत्वादिनेतिद्रव्यमित्यादियेनसंबंधेनहेतुस्तेनसंबंधेनहेतुतावच्छेदका
वच्छिन्नहेत्वधिकरणत्वंनित्यमभावेग्राह्यंतेनायमात्माद्रव्यत्वात्घटादिवद्यत्वविशिष्टात्मघटसंयोगादित्यादौ

आत्मत्वसामान्याभावस्यतथात्वेपिनाव्याप्तिः।एवंचयेनसंबंधेनव्यापकतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्यस्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यंबोध्यं।।अतोनव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावस्यअसत्येपिव्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नत्वाद्यभावमादायलक्षणसमन्वयसंभवात्प्रतियोग्यसिद्धिश्चेतिग्रंथावतारानुपपत्तिः।नवाजलत्वादेःसमवायेनसाध्यतायांमहाकालत्वादित्यादावतिव्याप्तिः।प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यंचस्वस्मिंविवक्षितहेत्वधिकरणावच्छेदेनबोध्यं।तेनद्रव्यंसत्वादित्यादौद्रव्यत्वाद्यभावस्यकालेहेतुमतिप्रतियोगिसमानाधिकरणेचेपिनातिव्याप्तिः।इदंत्वंचावधातव्यं।साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगिताया[illegible]सामानाधिकरण्यंनावच्छेदकत्वमेवसाध्यव्यापकतावच्छेदकत्वंसंज्ञापूर्वलक्षणेचज्ञेयं।ननुज्ञप्ति

योगित्वेऽप्यधिकरण्यघटितं। तथा सति व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावासत्वेऽपि सर्वं प्रमेयमित्याकारकजन्यधीविषयत्व
सामान्याभावमादायैव सर्वत्रलक्षणसमन्वयसंभवेनातियाप्त्यादिश्चेति गंधावतारानुपपत्तेः। जन्यज्ञानव्यक्तिविषयत्व
स्यतादृशज्ञानदयोरेवसत्वेनतदसत्वदशायामेवतादृशज्ञानविषयत्वाभावस्यहेतुसमानाधिकरणत्वात्। एवंचात्र
स्वविशिष्टपदंनकपिसंयोगाद्यात्मकाभावंगगनत्वादिविशिष्टवाच्यत्वाद्यभावंवासमादायकपिसंयोगाभाववान्नेयत्वा
दित्यादावव्याप्तिवारकंकपिसंयोगाभावत्वादेरुक्तव्यापकतावच्छेदकत्वाभावात्। हेतुमतिकालेवर्तमानस्यसत्वसा
मान्याभावस्यापिनिरुक्तरूपत्वात्तस्यचआत्मादावसत्वेनयावद्धेत्वधिकरणवृत्तियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसा
मानाधिकरण्यविरहात्सत्तावान्द्रव्यत्वादित्यादावव्याप्तिवारकमेवस्वविशिष्टपदं। नचसाध्यतावच्छेदकंसंबंधेन

साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताको अभावोयधेत्यधिकरणावच्छेदनस्वावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोगितावच्छेदका
वच्छिन्नसमानाधिकरणस्तत्रनित्येवसभ्यकूवाच्यत्वादिनाघटाभावमादायेववाच्येऽसत्यादित्यादौलक्षणसमन्व
यादितिवाच्यंस्वरूपसंबंधेनप्रमेयत्वावच्छिन्नाभावाप्रसिध्याप्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादावव्याप्तेः।गुरुधर्मावच्छिन्न
प्रतियोगिताकत्वाप्रसिध्याप्रमेयवह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तेः।वस्तुनियामकसंबंधस्यप्रतियोगितानवच्छेदकत
यागोमित्वेनत्वादित्यादावव्याप्तिश्चेतिदिक्।ननुवह्नित्वेनधूमवह्निसामान्याभावोधूमीयसंयोगसंबंधेनदृश्य
सामान्याभावोवाधूमाभावएवतथाअयोगोळकभेदतदभावान्यतरत्वेनअयोगोळकावान्तरभावोअयोगोळकान्य
त्वस्वरूपसंबंधेनभेदसामान्याभावोवाअयोगोळकान्यत्वाभावएवसमनियताभावानोभेदव्यादृत्तथाचधूमाद्यभा

वस्य प्रतियोगितावच्छेदकं यद्इन्द्रित्वादिकं तदवच्छिन्नेन समं यावधेत्यधिकरणे धूमाद्यभावस्य प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात्
धूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः।सामान्यधर्मेणविरोधाभावाभ्युपगमेतुसुतरांतथा।धूमत्वेनधूमाद्यभावानामेवत्रमेय
त्वादिनाधूमाद्यभावत्वयातस्यचप्रतियोगितावच्छेदकीभूतप्रमेयत्वावच्छिन्नसामानाधिकरण्यादितिचेत्अत्रापियावत्यदस्य
फलतःप्रतियोगितावैशिष्ट्यणतयासाध्यव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नयद्यत्प्रतियोगिताकोयत्समानाधिकरणोऽभावः
स्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदनतत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसमानाधिकरणस्तत्यमितिपर्यवसितार्थः।तथाचधूमा
दिनिष्टतादृशधूमत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्यधूमादिनिष्ठंयत्प्रतियोगित्वंतदवच्छेदकीभूतधूमत्वाद्यवच्छिन्ने
नसार्थकेहेत्वधिकरणावच्छेदेनसामानाधिकरण्यविरहान्नातिप्रसंगइतिसंप्रदायः।वस्तुतःअत्रापिसाध्यव्याप

कतावच्छेदकरूपावच्छिन्नयावदधिकरणनवृत्तित्वघटितेनावच्छिन्नयावदधिकरणप्रतियोगितयानिरूपितोऽभावस्तादृशप्रतियोगिताया यदवच्छेदकं तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यंवक्तव्यं धूमत्वादिनाधूमाद्यभावस्तुनप्रमेयत्वादिनो नाधूमाद्यभावःसामान्यधर्मेणविशेषाभावानभ्युपगमात्तुतदभ्युपगमेतुयादृशप्रतियोगिताकाभावेतादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवृत्तित्वस्यजगद्वृत्तिभिन्नत्वस्यचदूयोर्व्यतिरेकःसाध्यव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगितात्वाभावान्नांतादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यंवाच्यमतोनदोषइतिध्येयं॥ ७७ ॥ ७७ ॥

येकवर्त्तिलक्षणान्याह। केचित्तिति। अनवच्छेदकमितिं। यत्साध्यतावच्छेदकमितिपरेणान्वितं। घटत्वादिनावन्यभावसामानाधिकरण्यंवह्निमान्धूमादित्यादौलक्ष्यसंगतिः। व्यभिचारिणितुहेतुसमानाधिकरणस्यसाध्यसामान्याभावस्यैवप्रतियो

गितावच्छेदकं साध्यतावच्छेदकमतोनातिव्याप्तिः। कपिसंयोगि येनद्रव्यत्वादिसाधनव्याप्तिकरणार्थं व्याप्यवत्तेरिति। वह्नित्वादिनाघटादेरभावमादायाव्याप्तिरतः साध्येति। अत्रच प्रतियोगितासाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाग्राह्यत्वेनसमवायादिसंबंधेनवन्ह्याद्यभावस्यहेतुसमानाधिकरणस्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपिवन्हित्वादेर्नासंभवः। प्रतियोगिवैय्यधिकरण्यप्रवेशेवाच्यंस्वेयत्वादित्यादावव्याप्तिः। प्रतियोगिव्यधिकरणसाध्याभावाप्रसिद्धेरतस्तत्पदिसाग्रः। व्याप्यवत्तित्वंतुनिरवच्छिन्नहेत्वधिकरणवृत्तिकत्वंहेत्वधिकरणयत्किंचिद्वृत्तित्वाभावप्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनानवच्छेदकंयदभावावच्छेदकंतत्संबंधावच्छेदेनैवहेतुसमानाधिकरणस्यस्वीकृतंनतुस्वातंत्र्येणतद्दोषेणवैय्यर्थ्यात्। यत्किंचित्संनिवेशाच्च। कपिसंयोगाभावस्यहेत्वधिकरणीभूतद्रव्यनिष्ठाभावप्रतियोगित्वेपिकपिसंयोगीसत्यादित्वा

नातिव्याप्तिः॥ ननु समनियताभावानामैक्यात् घटत्वेनवह्न्यभावस्यैववह्नित्वेन घटाभावतयहेतुसमानाधिकरणस्यतादृशस्यैवसा
ध्यवृत्तियोगिताकाभावस्यवृत्तियोगितावच्छेदकंवह्नित्वादिकमित्यव्याप्तिरतः समनियताभावैक्यमनेतेपिनिरुक्तिमाहा।हेतुसमा
नाधिकरणस्येति।व्याप्यवृत्त्यभावस्यवृत्तियोगितायाः साध्यसमानाधिकरण्यनानवच्छेदकं यत्साध्यतावच्छेदकंतित्तियोजना।तत्त्व
मपिहेतुसमानाधिकरणस्यवह्नित्वेनवह्निर्हेतोभयाभावस्यवह्नित्वेनपर्वतो यत्तेरभावस्यचवृत्तियोगितायाः समानाधि
करणंसदेववह्नित्वमवच्छेदकमित्यव्याप्तिः तादृशवृत्तियोगितायाअन्यूनवृत्तित्वेसतियदवच्छेदकंतदन्यत्वोक्तावपि।तथा
पर्वतेवह्नित्वेनतोर्णतादृशाभयंनास्तीतिवृत्तीतिसिध्यस्यैवतादृशाभावस्यवृत्तियोगितावच्छेदकत्वाद्वह्नित्वस्यनचतादृ
शाभावेवृत्तियोगितावच्छेदकत्वंनवह्नित्वमात्रेपर्यवसंकिंतुतार्णतार्णाभयत्वेपि।अन्यथातादृशवृत्तियोगितावच्छेद

कीभूतवह्निसामानाधिकरण्यप्रतिपत्तेर्दोषाद्दृष्टाभावस्यात्रप्रसंगइतिचान्योन्याश्रयदोषप्रतियोगितावच्छेदकीभूतोवह्निर्भवत्यभावमात्रस्याभावविरोधित्वात्पटवत्तिपटत्वेनपटाभावस्यापत्त्यापनेनाकिंतुप्रतीतिबलाद्यधिकरणधर्मस्यप्रतियोगितावच्छेदकत्वसिद्धौसत्यांगतियोग्यंरोजकारीभूतंप्रकारीभूतधर्मविशिष्टप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नेनैवसाध्यसाधनयोरभावस्यविरोधित्वंनान्यथेतद्वह्निरित्यादिनातत्रतत्राभियाभावादिसत्वेपिनक्षतिकश्चिदतएवद्रव्यत्वेनवह्निर्नास्तिवह्नित्वेनतद्वह्निर्नास्तीतिप्रतीत्यासामान्यधर्मेणविरोधाभावोअभ्युपेयतेनचतत्रवह्नित्वस्यैवप्रतियोगितावच्छेदकत्वंभासेतद्रव्यत्वस्यतुवैशिष्ट्यमात्रंविषयइतिवाच्यंवह्निसामानयमित्येवंनियमेसत्येपिद्रव्यत्वेनवह्निर्नास्तीतिप्रत्ययात्द्रव्यत्वस्यैवावच्छेदकतयाभानात्तथाअन्यथावह्नित्वावच्छिन्नेवह्निनिष्ठप्रतियोगित्वप्रकारेणवन्ध्यभावबुद्धेर्गतिवह्नित्वेनवह्निविशिष्टनिश्चयस्यैवगतिबंधकत्वात्तताद्दृष्टाप्रती

त्यसंभवापत्तेः। अस्माकंतु द्रव्यत्वावच्छिन्नवृत्तिर्द्रव्यप्रतियोगिताकत्वेनवस्त्वभावबुद्धिंप्रतिद्रव्यत्वेनवह्निविशिष्टनिश्चयस्येवह्निरोधित्वात्तदसत्त्वादेवतादृशाभावप्रतीतिसंभवात्दृत्यतोलक्षणांतरमाह।प्रतियोग्यधिकरणस्यवेतिकेचित्तुसामानाधिकरण्यभेदः तथा-चहेतुसमानाधिकरणाभावीयस्वाभिन्नप्रतियोगितायाअवच्छेदकंयत्त्वंतदन्यत्वंसाध्यतावच्छेदकंविवक्षितंप्रतियोगित्वंहि स्वरूपसंबंधविशेषः।सचसामान्याभावस्थलेप्रतियोगितावच्छेदकस्वरूपएवानतुप्रतियोगिस्वरूपः अननुगमात्तु।अभेदेनआधाराधेयभावानुपपत्तेश्चसामान्यधर्मेणविशेषाभावस्थलेचप्रतियोग्यंशेप्रकारीभूतधर्मएवतथानतुसामान्यधर्मः अतिप्रसक्त्यात्तुअधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावस्थलेतुप्रतियोगितावच्छेदकादिस्वरूपेनतुप्रतियोगित्वंकिंत्वतिरिक्तमेव।अन्यथाप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रतियोगिनेवसाधर्म्यभावस्यविरोधित्वात्तदवच्छिन्नवर्तिताद्दशाभावासंभवप्रसंगात्तुविवादोच्य

केचित्तु पूर्वोक्तव्याप्यवृत्तित्वं च पक्षे किंचित्त्वघटितत्वेन दुर्वचमतः प्रतियोग्यव्यधिकरणस्यैवेति लक्षणान्तरमुक्तमित्यप्याहुः
हेतुसमानाधिकरणस्य प्रतियोग्यव्यधिकरणस्य यस्याभावस्य प्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनानवच्छेदकं यत्
साध्यतावच्छेदकमिति योजना। अथात्र प्रतियोग्यव्यधिकरणत्वं न स्वप्रतियोगिसमानाधिकरणभिन्नत्वं सम
नियतताभावानामभिन्नतया घटत्वेन घटाभावादेरपि घटत्वेन प्रमेयसामान्याभावस्वरूपत्वात्तस्य च प्रमेयात्मक
प्रतियोगिसमानाधिकरणतया तदन्यत्वासंभवात्। अत एव स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसमानाधिकरणो यो य
स्तदन्यत्वमपि तथा घटत्वेन घटाभावादेरपि प्रमेयत्वादिना घटाद्यभावस्य द्रव्यत्वेन पटत्वद्रव्योरभावस्य वा तादात्म्या
पगमाद्प्रसिद्ध्यापत्तेः व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावस्यापि तत एव वारणासंभवे सामानाधिकरण्ये स स्यावे

व्यधिकरणता-अत्र साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यादृशप्रतियोगिताश्रयानधिकरणं हेत्वधिकरणंतादृशप्रतियोगि
त्वंप्रतियोगित्वांतार्थः तथाचवह्नित्वेनघटाभावीयंयत्किंचिद्वृत्तिप्रतियोगित्वमपितादृशतत्तदवच्छेदकत्वंयद्धिच्चे
त्यस्तीतिसामानाधिकरण्यपदंतेनहेतोरप्रतियोगितायाःस्वासमानाधिकरण्यावच्छेदकाप्रसिध्यातद्भिन्नप्रति
योगितैवक्षेत्रेणघटकेतिवाच्यं।विशिष्टसत्तावान्जातेरित्यादावतिव्याप्तेः।गुणादीनामपिविशिष्टसत्तानिष्ठ
प्रतियोगित्वाश्रयाधिकरणत्वात्घटःवान्महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगाच्चहेतुमतोमहाकालस्यसा
ध्यताघटककालिकसंबंधेनघटाभावप्रतियोगितायाश्रयाधिकरणतयाप्रतियोगित्वाधिकरणाभावाप्रसिध्ये
रितिचेदत्राहुः साध्यतावच्छेदकसंबंधेनस्वाश्रयवृत्तिस्वावच्छेदकधर्मावच्छिन्नाधिकरणावृत्त्यधिकरणिका

यावन्तः प्रतियोगितास्तदन्यप्रतियोगित्वं प्रतियोगित्वं तदर्थः (तथा च वह्नित्वेन घटाभावीयं घटनिष्ठप्रतियोगित्वमपि
तादृशमतस्तदवच्छेदकत्वं) तथा च वह्नित्वेन घटाद्यभावस्यापि घटादिनिष्ठा प्रतियोगिता तादृशी इति तदवच्छेदकत्वं वह्नित्वेऽप्य
स्तीत्यतः सामानाधिकरण्यपदं। घटवान् महाकालत्वादित्यादौ तु गगनाभावीयं गगननिष्ठमेव तादृशं प्रतियोगित्वं सुल
भमिति न कोऽपि दोषः। वस्तुतो धूमवति वह्नित्वेन घटो नास्तीतिवत् धूमवान् वह्नित्वेन घटवान्न किन्तु घटत्वेनेति प्र
तीतिबलाद्व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितप्रतियोगिताकान्योन्याभावोऽप्यस्ति अत एव समवायतया
वाच्यत्वावच्छेदे घटादौ पक्षधरमिश्रैः स्वीकृतः। तथा च यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नीयत्वेन साध्यताव
च्छेदकसंबन्धेन यादृशप्रतियोगिताश्रयानधिकरणत्वं हेतुमतस्तादृशप्रतियोगितासमानाधिकरणावृत्तित्वाव
(घटत्वावच्छिन्नीयत्वेन घटाधिकरणत्वाभावो गलक्षणघटकः घटत्वावच्छिन्नीयत्वं च घटत्वावच्छिन्नाधेयत्वानि
रूपितत्वं) ३०

क्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभाववत्वंतादृशप्रतियोगितावच्छेदकान्यत्वंवासाध्यतावच्छेदकविवक्षितं।तथाचघटादिनिष्ठस्यवह्नित्वेनघटाद्यभावप्रतियोगित्वस्यापितादृशत्वेनवह्नित्वावच्छेदकत्वाद्व्याप्तिरतःसामानाधिकरण्येनेत्यक्तं।तथाचवह्नित्वस्यतादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपितादृशतादृशप्रतियोगितासमानाधिकरणवृत्त्यधिकरणधर्मेणतादृशप्रतियोगितावच्छेदकभेदस्यतादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावस्यचतत्रसत्त्वान्नाव्याप्तिः।कालोघटवान्महाकालत्वादित्यादौतुघटादिसामान्याभावप्रतियोगितायाअतथात्वेपिघटत्वेनघटाभावप्रतियोगितासादायैवलक्षणसंगतिः।कालःघटत्वेनघटाभावतुघटत्वेनेत्यनुभवात्तुवह्नित्वादिसामान्यधर्मेणमहानसीयव्याद्यभावसत्त्वेतुतादृशप्रतियोगितावच्छेदकेत्यत्रभवच्छेदकत्वमनतिरिक्तवृत्तित्वंग्राह्यं।तच्चतदतिरिक्तवृत्तित्वेसतितत्समानाधिकरणंयत्तदन्यत्वंनातोव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितायास्तत्त्वनिवारणसंभवेसामानाधि

करण्यदलेप्यर्थेनित्यसम्बन्धरूपत्वात्।यतुयत्प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टस्ययत्प्रतियोगिताश्रयस्यचद्वयोस्साध्यतावच्छेदकसंबंधेनअनधिकरणंहेत्वधिकरणंतादृशप्रतियोगित्वंप्रतियोगित्वांतार्थः।तथाचवह्निनेनघटाभावस्यघटौदिनिष्ठप्रतियोगितायाअपितादृशत्वाद्वह्नित्वादेस्तदवच्छेदकत्वमादायाव्याप्तिरतःसामानाधिकरण्येनेतिग्राह्युक्तार्थकंएतन्मतेचसामान्यरूपेणविशेषाभावोंऽशेपगमः।नातोवह्नित्वेनतद्वन्यभावमादायाव्याप्तिः।नचस्वरूपसंबंधात्मकप्रतियोगितायाः प्रतियोगिभेदेनभिन्नत्वाद्वह्निमान्ह्रदादित्यादौव्याप्तिः।वह्निसामान्याभावीय्यंयन्महानसीनेयवह्निनिष्ठंप्रतियोगित्वंतदवच्छेदकीभूत।वह्नित्वेविशिष्टस्यतत्प्रतियोगिताश्रयीभूतस्यमहानसीयवह्नेश्चद्वयोरनधिकरणत्वस्यहेतुमतिसत्वादितिवाच्यं।प्रतियोगिव्यक्तीनांभेदेप्येकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितायात्वाधवेनेवयस्वीकारात्।नचकालोघटवान्महाकालत्वादित्यादौतादृशप्रतियोगित्वासिध्याअव्याप्तिः।गगनाद्यभावीयप्रतियोगिताश्रयीभूत

गगनस्याधिकरणप्रसिध्यातादृशप्रतियोगितायालक्षणाघटकत्वादितिवाच्यंमहाकालान्यत्वविशिष्टघटाभावस्यतद्वावि
शिष्टघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायक्तेरेवतथात्वात्यत्प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टयत्प्रतियोगितात्रयोभयसंबंधाहेत्वधिकरण
यकिंचिन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकंतादृशप्रतियोगितायाएवनिवेश्यतयाघटत्वेनगगनाभावादिकमादायैवतत्रलक्षणसंभवा
च्चेतिनप्रतियोगिभेदेपिप्रतियोगितावच्छेदकाभेदेनप्रतियोगितायायद्यभेदस्तदावह्नित्वेनघटाभावस्यावह्नित्वावच्छिन्ना
घटनिष्ठाप्रतियोगितासैववह्नित्वेनवह्निध्रुवोभयाभावस्यापिवह्नित्वावच्छिन्नाधूमादिनिष्ठाप्रतियोगितात्वाघवात्त
थाचसामानाधिकरण्येनस्यवैय्यर्थ्यंदुर्वारंवह्नित्वेनघटाभावीयंयद्घटनिष्ठंप्रतियोगित्वंतदवच्छेदकीभूतवह्नित्वावि
शिष्टस्यतादृशप्रतियोगिताश्रयीभूतवह्निध्रुवोरधिकरणत्वस्यसर्वत्रैवहेतुमतिसत्वेनवह्नित्वरूपस्याधि
करणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगितायालक्षणाघटकत्वादितिदिक्।एवंचेतिथाचअव्यभिचरितत्वस्यपारिभाषिकत्वा

नादरेपिनक्षतिरितिभावः।वह्नित्वावच्छिन्नघटाभाववतिधूमादेर्नतुमानत्वादतउक्तंसाध्याभावेति।उक्तसाध्याभावोव्याप्यवत्तिर्बोध्यः।एवंपरत्रापिविशिष्टेति।महानसीयत्वादिविशिष्टवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकेत्यर्थः।ननुविशिष्टस्यातिरिक्तत्वान्महानसीयत्ववह्नित्वयोर्वैशिष्ट्यस्यैववापरंपरयातत्रावच्छेदकत्वान्नेदंवदत्यतआहाहृदित्यवह्नित्वेति।ननुव्याप्यवत्तित्वघटितलक्षणयोःसंयोगीसत्वादित्र्यतिव्याप्तिः।स्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वरूपस्यावच्छिन्नवत्तिकान्यत्वरूपस्यवाव्याप्यवत्तित्वस्यसंयोगाभावेअसत्वादतआहा।सत्यवतीति।तथाचहेतुसमानाधिकरणस्यव्याप्यवत्तेरित्यंतेनतिर्यग्विहेत्वधिकरणवत्तित्वंहेत्वधिकरणीभूतयत्किंचिद्व्यक्तिनिष्ठाभावाप्रतियोगित्वंवाअभावस्यविवक्षितमितिभावः।गुरुधर्मेणसाध्यतायांव्यभिचारिण्यतिव्याप्तिवारणायपरिभाषिकावच्छेदकत्वानुसरणस्यावश्यकत्वेव्याप्यवत्तित्वस्यगत्यंतरंनिरूक्तावच्छेदोपिनक्षतिरित्याशयेनाहा।वक्ष्यमाणंवेति।यथाश्रुतस्यप्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवत्तित्वस्योक्तौसत्ता

वाजातेरित्यादावव्याप्तिः। तादृशप्रतियोगितावच्छेदकीभूतविशिष्टसत्तायानतिरिक्तत्वात्तस्या हेत्वसमानाधिकरण्येनाहेतुत्वेऽपि साध्यत्वेनावश्यमाश्रयणीयत्वात्सिद्धान्तलक्षणेऽवश्यमाश्रयणीयेत्यर्थः। अथाऽत्र हेतुसमानाधिकरणीभावीयत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनावच्छेदकं यद्यद्विशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनानवच्छेदकं तदेवपारिभाषिकावच्छेदकं तदन्यत्वं साध्यतावच्छेदके बाध्यमितिभावः। ननूत्पत्तिदशायां गुणसामान्याभावस्य संयोगवति द्रव्ये सत्त्वाद्गुणत्वस्य संयोगत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावीयत्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमिति रहस्यतमादायसंयोगत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वसंभावनापीत्यतआह। गुणत्वमित्यादि। गुणासमवेतत्वेत्यर्थः। द्रव्यादावुत्पत्तिदशायामपि गुणासमवेतस्यद्रव्यत्वादेः सत्त्वान्नतद्भावइतिभावः। संयोगीगुणान्यत्वेसतिसत्त्वादित्यादौतु गुणाद्यनित्यत्वमादायसंयोगत्वस्यनपारिभाषिकावच्छेदकत्वं। संभवतिगुणाद्यनित्यत्वावच्छिन्नाभावस्यहेत्वसमानाधिकरणात्तत्संयोगसाध्यकत्व

भिचारिमात्रेपधर्मसमुदायसंयोगस्यपारिभाषिकावच्छेदकत्वंतथर्मसमूहाद्द्रव्यमात्रेतिद्रव्यान्यसमवेतेत्यर्थः।उक्तभावानामव्याप्यवृत्तित्वेसंयोगात्मकस्वप्रतियोग्यधिकरणवृत्तित्वेनकादाचित्कुण्डत्वादिरूपाणांतत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकानांसंयोगत्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वंनस्यान्नदेवनास्तीतेषांव्याप्यवृत्तित्वात्संयोगात्मकस्वप्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वादेतावन्मात्रस्यवचनायव्याप्यवृत्तीत्युक्तं॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥
श्रीगुरुभ्योनमः।अथैतल्लक्षणंदूषयितुमुपन्यस्यति।साध्यतावच्छेदकेति।स्वयंविशिष्टहेतुपरं।अथवयत्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणसाध्याभावत्वावच्छेदनसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यसामानाधिकरण्यंतत्धर्मवत्वंपर्यवसितं।अवच्छेदकत्वंचाऽनतिरिक्तवृत्तित्वं।व्यभिचारिणिहेतुसमानाधिकरणस्यसाध्यसामान्याभावस्यैवसाध्य

सामानाधिकरण्यविरहान्नातिप्रसंगः।विशिष्टसत्ताजातित्यादौयावतएवहेतुसमानाधिकरणसाध्याभावस्यसत्तारूपसाध्यसमानाधिकरण्यादतिव्याप्तिरतः साध्यतावच्छेदकावच्छेदेनेति।तथाचविशिष्टसत्ताभावस्यैवतादृशस्यविशिष्टसत्तारूपसाध्यसमानाधिकरणत्वविरहान्नातिप्रसंगः।अत्रसाध्यसामानाधिकरण्येनसंबंधेनसाध्यतेनसंबंधेनसाध्यस्याधिकरणोदेशिकविशेषणतयाप्रवेशोबोध्यंतेनद्रव्यत्वादिसमानाधिकरणस्यज्ञानाद्यभावस्यनिश्चयतयाज्ञानस्याधिकरणेऽज्ञानावपिसमवायेनज्ञानसाध्यकेद्रव्यत्वादिहेतौनातिव्याप्तिः।नचाकालःप्रमेयत्वादित्यादौसर्वेषामेवसाध्याभावानांसाध्यवतिकालेकालिकसंबंधेनवृत्तावप्यतिप्रसंगः।किंतुसाध्याभावनिष्ठहेतुसामानाधिकरण्यमपिहेतुवच्छेदकसंबंधेनग्रहेतौयदधिकरणंतत्रविशेषणतयाप्रवेशबोध्यंतेनअयमात्मज्ञानादित्यादौविषयतयाज्ञानस्यहेतोरधिकरणेवर्तमानस्यात्मत्वस्या

धिकरणस्यनित्यत्वादिसामान्याभावस्यापिनिरुक्तसाध्याभाववत्त्वात्तस्यैवसाध्यसामानाधिकरण्यविरहान्नातिव्याप्तिः
यत्समानाधिकरणेति। यत्समानाधिकरणसाध्याभावप्रमासामान्यमित्यर्थः।तेनधूमवान्वह्नेरित्यादौव्यधिकरणधर्मावच्छि
न्नसाध्याभावप्रमाव्यक्तेःसाध्यवत्तज्ञानाविरोधित्वेपिसाध्यसामान्याभावप्रमायायेवसाध्यवत्तज्ञानविरोधित्वान्नाव्याप्तिः
व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नसाध्याभावस्यसाध्यसामान्याभावत्वेभ्रमदशायांपर्वतोनवह्निमानित्याकारकसाध्यवत्तज्ञान
विरोधित्वादसंभवःस्यात्।ततःप्रमात्वेयादानोप्रमात्वंचात्रभ्रमसामान्यमिभत्यंतेनतादृशबुध्यव्यंतःप्रमाया
दुक्तदोषतादवस्थ्यात्।हृदादौवह्निसामान्याभावप्रमायाःसाध्यवत्त्वधीविरोधित्वादव्याप्तिरतोयत्समानाधिकरणेति
फलतःप्रमाविशेषणं।तथाचयधर्मावच्छिन्नवह्निरोध्यकसाध्याभावप्रमासामान्यमित्यर्थः।तेनवह्नित्वस
मानाधिकरणस्यसंयोगसामान्याभावस्यैवगुणेधर्मिणिप्रमायाःसाध्यवत्तज्ञानविरोधित्वेपिसंयोगीएतद्

रिप्रमायाश्चसंयोगेनमहानसीयवह्निमत्ताबुद्धिंप्रतिचप्रतिबंधकत्वेपिनवह्निसा-धूमादियादावव्याप्तिः।प्रतिबंधकत्वं
सामान्यावच्छेदकधर्मवत्ताज्ञानव्याप्यत्वंग्राह्यं।तेनवह्निसामान्याभावावच्छेदकतयासीहीतस्यमहानसीयवह्यभावादेःपर्व
तादौप्रमायाःसंयोगसंबंधावच्छिन्नपर्वतधर्मिकवह्निमत्ताबुद्धिविरोधित्वेपिनासंभवः।सर्वत्रेति।साध्यसामानाधिकरण्या
वच्छेदकस्यसमानाधिकरणत्वेकत्वेपिसतएवप्रथमस्यद्वितीयस्यचयत्समानाधिकरणप्रमासामान्येसाध्यवत्ताज्ञान
विरोधित्वंनास्तितत्रनियतएवसामंजस्यादितिभावः।यद्वयत्समानाधिकरणसाध्याभावत्वावच्छेदेनसाध्यतावच्छेदक
वच्छिन्नप्रतियोगिसामानाधिकरण्यंतत्रैवप्रथमलक्षणार्थः।तथाचधूमसमानाधिकरणस्यघटादिसामान्याभा
वस्यवह्नित्वाद्यवच्छिन्नयद्यप्यसिध्यासाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावादसंभवस्यादतःसा
ध्याभावपदंचैवमपिप्रतियोगिपदंव्यर्थमितिवाच्यं।अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वेसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न

प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावस्यावच्छेदकत्वेनविवक्षितात्। एवंद्वितीयलक्षणेपिसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिसमवृ
त्तिविरोधिनंनिवेश्यसाध्याभावपदंसार्थकंबोध्यमितीति।तन्मंदं।प्रतियोग्यसमानेत्यंथावताानुरोधेनसाध्याभावस्यसर्वो
क्तद्वितीयशैलेनवक्तव्यतयाहेतुसमानाधिकरणस्यवह्नित्वेनघटाभावस्यसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिसामानाधि
करण्याप्रसिध्यतादशापदंव्यर्थमेवस्यात्। नचघटत्वेनवत्त्वाभावएववह्नित्वेनघटाभावाद्यात्मकसम
नियताभावानामेक्यात्। तथाचस्वोक्तेपिसाध्यतावच्छेदकविशिष्टवह्निस्वरूपप्रतियोगिनःसामानाधिकरण्यमभ
मेवेतिवाच्यं। तथाचघटसामान्याभावादेरपिघटत्वादिनाप्रमेयसामान्याभावात्मकतयातस्यापिसाध्यतावच्छेदकीभूत
वह्नित्वावच्छिन्नप्रमेयरूपप्रतियोगिसमानाधिकरणतयातत्तादायासंभवद्वारकस्यसाध्याभावपदस्यव्यर्थ्यतादवस्थ्य
मेवापत्तेरित्यादिति॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥श्रीगुरुभ्योनमः॥ छ ॥ ॥ छ

३६५

सामान्येनाऽकृतानुमितिप्रतिबंधकज्ञानतिरिक्तत्वमित्यस्योक्तत्वात्। साध्याभावस्तुद्वितीयरीत्यानिवेशनीयः। तेननद्वयोक्तिदोषः। अनुमितित्वविरोधित्वज्ञानस्येति। अनुमितिविरोधित्वंहिनसाक्षादनुमितिप्रतिबंधकत्वं व्यभिचारधियःसाक्षादप्रामाण्येनव्यभिचारिणोऽभिप्रसंगापत्तेः। किंत्वनुमितिजनकज्ञानविरोधित्वंतज्जनकंचयदिनिरुक्तव्याप्तिज्ञानंतदातादृशज्ञानंप्रतिनसाध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानंविरोधि किंतुसाध्याभाववद्वृत्तित्वंअनुमितिविरोधीत्योकारकंज्ञानमेवेतिव्यभिचारिण्यतिव्याप्तिः। यदिचसाध्याभाववदवृत्तिहेतुरित्याकारकज्ञानंऽकृतानुमितिजनकंतदानिरुक्तव्याप्तेरनुमित्यनुपयुक्ततयातदभिमानमर्थोतेरग्रहणमितिभावः। एतेनयदियत्कृतानुमितिपदंऽकृतहेतुधर्मिकसाध्याभाववदवृत्तित्वानुमितिपरंनतुप्रकृतसाध्यकानुमितिपरं। विरोधित्वंचाऽसाधारणेनिवेश्यतेतदाऽव्यभिचारिण्यतिव्याप्तिसंगरत्यपास्तं। तादृशव्याप्तेरनुमित्यनुपयुक्ततयातदभिधानेऽर्थांतरतादवस्थ्यादिति॥ छ ॥श्रीसांब॥ छ ॥निर्मलक्षणेन परिष्कृत्योपन्यस्यति। केचित्विति। केवलान्वयिनिप्रसिद्धावपिवह्न्यादिसाध्यकेव्यतिरेकेणयावंतःसाध्याभावाःतत्तज्जातीयत्वंतद्धर्मेऽन्यतररूपासकृत्प्रसिद्धमतउक्तंऽत्येकमिति। यावंतः साध्याभावास्तेषांऽत्येकमपिनजातीयत्वमेकस्मिन्नभावेनास्तीत्यतउक्तं

तत्सजातीयइति।तदधिकरणवृत्तित्वाभावाद्दूषकतेत्यर्थेनयावत्साध्याभावपरामर्शेवह्निमान्द्रव्यत्वाद्द्रव्यसामान्याभाववान्वायुत्वादित्यादौसाध्या
भावव्यभिचारिणिहेतावतिव्याप्तिवारणायोक्तं।तत्रापिवह्न्यभावयावद्द्रव्याधिकरणप्रसिद्धाअव्याप्तिरतस्तदधिकरणेतिताथाचप्रातिस्विकरूपेणसाध्याभावानु
पादायतत्तत्सजातीयस्तत्तदधिकरणवृत्तित्वाभावोग्राह्यइतिभावः।व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नसाध्याभावसजातीयंघटत्वादिनातत्तदधिक
रणवृत्तित्वाभावमादायव्यभिचारिण्यतिव्याप्तेर्वारणायथावंतइति।तथाचसाध्यसामान्याभावसजातीयस्यतत्तदधिकरणवृत्तित्वा
भावस्यतत्रासत्त्वादोषः।साध्यसामान्याभाववद्वृत्तित्वस्यैवव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावोव्यभिचारिण्यस्तीत्यतःसजातीयइत्युक्तं।
ननुपटत्वादिनानिर्घूमत्वत्तित्वस्याभावोव्यभावत्वादिनाधूमसामान्याभावसजातीयएवेत्यतिव्याप्तिताद्दवस्थ्यमतआह।साजात्यं
चेति।यद्यपिसाध्याभावनिरूप्यत्वसमानाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वंव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वान्यतर
रूपंतेनैवरूपेणसाजात्यंवाव्यंतथाचवह्निसामान्याभावादिनिष्ठंयत्तादृशान्यतररूपंवह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वादिस्वरू
पंतस्यनिवह्नित्वसामान्याभावादावसत्त्वादसंभवः।तथापियावंतःसमानाधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावास्तावदन्यतमत्वंतद्धि
न्नत्वान्यतररूपेणसाजात्यंवाव्यमित्यदोषः।समनियताभावानामेक्याद्गगनाभावत्वेनिरवच्छिन्नव्यधिकरणधर्मावच्छिन्ना

सवत्रव्याधकरधर्मावच्छिन्नसाध्याभाववद्वृत्तित्वंचेन्नवद्यत्वाभावस्येवतादृश्यस्यसाध्याभावसजातीयस्यसंभवात्।
तथापियथासंनिवेशंनवेद्यंध्येयंतत्तादात्म्येनहेतुतात्पर्यग्राहकेणाधिकरणधर्मावच्छिन्नसाध्याभाववत्तादा
त्म्यस्यअगत्यास्वीकृतयातादृशतादात्म्यस्यकेवलान्वयित्वेनतदवच्छिन्नाभावाप्रसिध्याअव्याप्तिरतोवाच्यक्ष
णद्वयगर्भितात्मवेद्यत्वम्। यद्वातत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वलावच्छिन्नाभावाइत्यत्रत्वसंभवस्यात्यधिकरण
धर्मावच्छिन्नसाध्याभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नाभावाप्रसिध्यैस्वाश्रयवृत्तित्वमपेक्ष्यत्वाद्यावद्वृत्तित्वमात्रस्ये
वोक्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वादितिनानुगुरोःप्रतियोगितावच्छेदकत्वमंगीकृत्येतल्लक्षणकरणात्।अ
न्यथामहाकालभेदेसाध्येजन्यत्वविशिष्टघटादेःकालिकसंबंधेनहेतुतायामव्याप्तिप्रसंगात्।महाकालभेदाभाव
वद्वृत्तित्वंमपेक्ष्यत्वद्यावद्वृत्तित्वमात्रेणैवमहाकालभेदाभाववद्वृत्तित्वाभावप्रतियोगितायाअवच्छेदात्।महा
कालभेदाभावसजातीयस्यतद्वृत्तित्वातिरिक्तसमानाधिकरधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्याप्रसिद्धेरि

तिधेयं तादृशं लक्षणं लक्ष्यायकेत्यस्य प्रयोजनमाह साध्याभाववद्वृत्तिविरोधेत्यादि अभावमादायेति प्रसंगस्त्यन्वयः ननु व्यभिचारनिरूपकाधिकरणस्थाऽन्यत्वाभावस्यापि साध्याभावत्वात्तद्वृत्तित्वसामान्याभावस्य व्यभिचारिण्यसत्त्वात्कुतोऽतिव्याप्तिरत आह पार्थिवत्वादीति पार्थिवत्वादिविशिष्टं यन्निर्धूमवत्तित्वं तद्धि नास्तिवह्नेरपार्थिवत्वादित्यतिप्रसंग इतिभावः आदिनाऽजन्यत्वादि संग्रहः व्याप्यवृत्तिधर्मो नवह्निमत्त्वस्य प्रयोजनमाह द्वित्वाद्यवह्निमत्स्यवेति निर्धूमवत्त्वं वह्निभेदोभयावह्निमत्स्यवेत्यर्थः नदोष इति अन्यथानिर्वह्नि संयुक्ताभावस्य साध्याभाववद्वृत्तित्वव्यापकजातियोगिताकत्वाभावान्निर्वह्नि वृत्तित्वस्य सामान्याभावस्य धूमेअसत्त्वाद्व्यतिरेवस्यादितिभावः इदंचेति साध्याभाववद्वृत्तित्वस्यहेतुतावच्छेदकसंबंधेनउक्तौचेत्यर्थः तादृशसंबंधेनहेत्वधिकरणतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकरणतावद्वृत्तित्वसाध्याभावविशेषणमित्यर्थः सत्त्वादवित्यादिपरेनवह्निमान्धूमादित्यादिपरिग्रहः तगापिजातिसामा

न्याभावोदः साध्याभावतयातदूनिसंयोगेनतत्यन्नसिद्धेरव्याप्तिसंभवात्। ननुद्रव्यंविशिष्टसत्ताद्रव्यत्वादित्यत्राव्याप्तिः विशिष्टसत्तायास्तत्तानतिरेकेणतद्द्रव्यत्वाभाववतिवृत्त्याद्रव्यत्वाभावसजातीयस्यतद्वृत्तित्वाभावस्यहेतावसत्वात्। नचैवंविशिष्टहेत्वधिकरणेवर्त्तमानत्वंसाध्याभावोग्रहीतुंशक्यतेवोक्तदोषव्युदासादितिवाच्यंतथापिधूमवान्वह्नेरित्यनुमितेर्व्याप्तेः। निर्धूमवृत्तित्वसामान्याभावस्यमहानसीयवह्नौसत्त्वात्। नचहेतुतावच्छेदकधर्म्मावच्छेदेनतादृग्वृत्तित्वाभाववत्त्वंविवक्षितंतथासत्यपिनिर्धूमत्वादिसजातीयंनिर्धूमवृत्तित्वेनवह्नेरभावंतादृग्येणजलवृत्तित्वजलान्यनिर्धूमवृत्तित्वोभयाभावंचादायातिव्याप्तितादवस्थ्यमतआहुः। यद्धेतावग्नित्वाद्यवच्छिन्नधूमाभावसजातीयस्यतद्व्यापकीभूतस्यतस्यैवाभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकेनवह्नित्वादिनावह्नित्वाद्यवच्छिन्नंप्रतिव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नंप्रतिव्यभिचारित्वंतिव्याप्तिरतोयावंतइतितथाचपूर्वादिसामान्याभावस्यापिसाध्याभावतयायावदंतर्गतत्वात्ततद्व्यापकीभूताभावप्रतियोगितावच्छेदकेनधूम

त्वादिनावच्छेदकं प्रति व्यापकत्वाभावान्नातिव्याप्तिः तत्तद्वृत्त्यभावसजातीयस्यतद्व्यापकीभूताभावस्य प्रतियो
गितावच्छेदकेन तत्तद्वह्नित्वादिनाधूमादिकं प्रति व्यापकत्वाभावादसंभवइत्यतस्तादृशा साध्याभावइति साध्याभा
वच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावइतितदर्थः तत्तद्वह्नित्वादिकंतुनसाध्यव्यापक
तावच्छेदकमतस्तदवच्छिन्नाभावभादायनोक्तदोषः तादृशसाध्याभावसाजात्यंतादृशयावत्साध्याभावइतिप्राचुरु
न्यतररूपवत्वंतच्चव्यतिरेकिण्यप्रसिद्धमतः प्रत्येकमितिसाध्यपितादृशयावत्साध्याभानांप्रत्येकनिरूपितसाजात्यं
नकुत्रापिवेत्तीतिव्यतिरेकिण्यव्याप्तिरदवश्यंतथापितेषामित्यत्रतत्स्यतत्स्यतस्येत्येकशेषकरणाद्यावतःसाध्या
भावाःप्रत्येकंतत्सजातीयस्यतत्तद्व्यापकीभूताभावस्यलाभादोषः। धूमादिसामान्याभावव्यापकस्यवह्नित्वादिनाद्य
दाश्रयभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकेनवह्नित्वादिनावह्नित्वाश्रयावच्छिन्नंप्रतिव्यापकत्वाद्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरतः
सजातीयस्येति। साजात्यंतुप्राचुर्यादिरूपंग्राह्यं। तेनसंयोगादिसंबंधावच्छिन्नद्रव्यत्वादिनिष्ठावच्छेदकतैकव

'घाद्यभावप्रतियोगितावच्छेदकेनद्रव्यत्वादिनावच्छादिव्यापकत्वेपिधूमवान्वह्नेरित्यादौनातिव्याप्तिः।तादृशाभाव
स्य [redacted]धूमादिसामान्याभावसजातीयत्वेविरहादितिधेयंधूमादिसामादिसामान्याभावसजातीयस्यतद्व्या
पकीभूतस्यवह्निसंयोगाद्यभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकेनवह्निसंयोगत्वादिनावच्छादिकंप्रतिव्यापक
त्वादतिव्याप्तिरतोव्याप्यवृत्तिरितिवस्तुतोवह्नित्वेनधूमवद्वृत्त्यभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकेनवह्नित्वेनव
ह्निसंयोगतिव्यापकत्वादतिव्याप्तिरतोव्याप्यवृत्तितानिरूपकसंयोगितालाभायव्याप्यवृत्तिपदंतेनधूमसंयो
गिताकाभावित्वावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यव्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभावप्रतियोगित्वाभावस्य
वस्तादृशसंयोगितायाएवलक्ष्यतावच्छेदकत्वान्नोक्तदोषः धूमनिष्ठाभावसजातीयस्यवह्न्याद्यभावस्यप्रति
योगितावच्छेदकेनवह्नित्वादिनावह्न्यादिकंप्रतिव्यापकत्वाधूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिरेताव्यापकीभू
तस्येति। यद्यपितन्नद्यभिचारस्यलौन्यत्वाभावस्यापिनिरुक्तसाध्याभावतयातत्समानाधिकरणस्यत

णकत्वरूपव्याप्यवत्त्वविरहेणावदनंतर्गतत्वात्द्रुत्वाभावस्तुवह्निमदयोगोळकएवतादृश्याप्यवत्त्वेसतीतितन्न
तादात्म्येनज्ञेयमात्रस्यसाध्यतायामव्याप्तेः।तत्रज्ञेयत्वादेरेवतादात्म्येनसाध्यव्यापकतावच्छेदकतयातादात्म्यनतद्वच्छि
न्नाभावाप्रसिद्धेः।अन्येतुयावंतःसाध्याभावाप्रत्येकंतत्तत्सजातीयनिष्ठयद्द्रुत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वंतत्तत्सा
ध्याभावव्यापकतावच्छेदकंतत्तद्रूपेणयद्द्रुत्वावच्छिन्नंप्रतिव्यापकत्वमवच्छेदेतेद्रुत्ववत्त्वमपेक्षितंतच्चसाध्याभावव्यापक
तावच्छेदकत्वमपहायसाध्याभावेसमानाधिकरणवृत्तिर्योऽन्योन्याभावविशिष्टसत्ताभाववान्द्रव्यान्यत्वविशिष्ट
सत्ताभावादित्यव्याप्तिः।गुणान्यत्वविशिष्टसत्ताभावोभावरूपस्यद्रव्यान्यत्वस्याभावरूपत्वेनिरुक्तसाध्या
भावस्यसजातीयेसमानाधिकरणेचसत्ताभावेवर्त्ततेयद्द्रव्यान्यत्वविशिष्टसत्ताभावत्वंरूपधर्मावच्छिन्नप्रति
योगिताकाभावत्वंतेनद्रव्यान्यत्वविशिष्टसत्ताभावत्वंरूपधर्मेणहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नंप्रतिव्यापकतावच्छेदात्
साध्याभावव्यापकतावच्छेदकंचोक्तंद्रव्यान्यत्वविशिष्टसत्ताभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वादिकंनगुणान्य

(संबंधः) त्वविशिष्टसत्ताभावाधात्मकस्यसाध्याभावस्यव्यापकतावच्छेदकंद्रव्यएवव्यभिचारादतोनोक्तदोषइत्याहुः।द्रव्यंविशिष्टसत्वादित्यादौव्यापकीभूतताद्दशाभावप्रतियोगितावच्छेदकेनगुणत्वादिनासत्वादिकंप्रतिव्यापकतानवच्छेदाद्व्यतिरेकव्यभिचारहयद्यपानवच्छिन्नंगतीति।दनचेदंगमनंस्पंदत्वादित्यादौतादृशस्यगतित्वाद्यभावस्यप्रतियोगितावच्छेदकीभूतेगतित्वत्वादिनाचिकालिकसंबंधेनस्पंदत्वव्यापकत्वादतिव्याप्तिरितिवाच्यं।तादृशाभावस्ययत्प्रतियोगितायाअवच्छेदकोधर्मस्तत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनेहेतुव्यापकत्वस्योक्तत्वादितिभावः।परेःपरिष्कृतंनिरसितुमाहासाधनस्येत्यादिनातादृशेति।यावतःसाध्याभावाःप्रत्येकंतत्तत्सजातीयव्यापकीभूताभावेत्यर्थः।तदवच्छेदकत्वमितिति।तत्तत्साध्याभावसजातीयव्यापकीभूताभावाप्रतियोगितावच्छेदकत्वमित्यर्थः।प्रथमेदूषणमाहाद्रव्यमित्यादि।तादृशाभावेतिसाध्याभावसजातीयव्यापकीभूताभावस्यर्थः।द्वितीयेदूषणमाहासेयंगमेयादित्यादि।प्रमेयत्वादेरिति।नचसामान्यधर्मेणविरोधाभावस्यैवस्थापितत्वात्प्रमेयत्वेनगगनाभावेसैवप्रागुक्तक्रमेणसाध्याभावसजातीयस्यप्रतियोगितावच्छेदकंप्रमेयत्वमादायनाव्याप्तिरितिवाच्यं।तथापिविषयतयोपलक्षणयाराःप्रमेयत्वावच्छिन्नविषयतस्यप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेनोक्ताव्याप्तितादवस्थ्यादितिभा

स्तदभावस्यतद्भावयवासमानकालीनद्रव्यवृत्तेर्धूमहेतावसत्येपिनवह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिः।ननुसाध्यप्रति
योगिकाभावमात्रस्यप्रवेशेधूमस्यतत्तद्द्रव्यभाववद्वृत्तित्वाद्वह्निमान्धूमादित्यत्राव्याप्तिः।साध्यतावच्छेदकध
र्मावच्छिन्नाभावप्रवेशेतुगगनादेस्साध्यत्वेद्रव्यत्वादावतिव्याप्तिः।तादृशसाध्याभावस्यकेवलान्वयित्वान्न
एवंघ्राणग्राह्यगुणवान्प्रमेयत्वान्पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्तिः।तादृशधर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वाशसि
धेरतआह।साध्याभावश्चेति।तत्वंवदितिप्रकृतसाध्यव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकोत्या
पन्नाभावोत्रसाध्याभावशब्दार्थइत्यर्थः।यथाश्रुतेसाध्याभावत्वप्रवेशेनासंगत्यापत्तेः।अत्रापिय
त्नसंबंधेनव्यापकतातत्संबंधेनतादृशरूपावच्छिन्नाभावोबोध्यः।तेननानवानात्मत्वादित्यादौस्वरूपसं
बंधेनसाध्यव्यापकस्यप्रमेयत्वादेःकालिकसंबंधावच्छिन्नाभावाधिकरणसमवेतत्वाभावस्यस्यदत्वा
दिनिष्ठस्यआत्मत्वादिहेतावसत्येपिनक्षतिः।यत्नसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनतादृशरूपावच्छिन्नाभावा

घटान्यत्वादिहेतावतिव्याप्तिः साधनस्येवहेतुताघटकसंबंधेनवह्निमत्तयातन्निष्ठस्येवयावद्भावस्यहेतौसत्वात्।नचैतस्यविरुद्धत्वात्साध्यसमा
नाधिकरण्यनहेतुविशेषणादेवनातिव्याप्तिरितिवाच्यं।तथापिद्रव्यत्वादौसाध्येस्वीयसमवायादिनासत्यपिहेतावतिव्याप्तिः।तादृ
शसंबंधेनहेतोरवह्निमत्तयातन्निष्ठयावद्भावस्यसाध्यसामानाधिकरण्यस्यचहेतौसत्वात्।एवंमहाकालान्योघटादित्वेयेका
लिकसंबंधेनहेतावतिव्याप्तिः।तज्जहेतुताघटककालिकसंबंधेनमहाकालवृत्तेः।तेनसंबंधेनतद्वत्तित्वासंभवात्।सामानाधिक
रण्यस्यत्वाप्यवृत्तित्वात्।अन्यथाघटादिहेतावपिखंडकालावच्छेदेनमहाकालवृत्तित्वाभावसत्वात्।उक्तातिव्याप्तिदुरवस्थात्।त
द्द्रव्यत्वादेःसाध्यतायामवच्छिन्नगगनादिहेतौनातिव्याप्तिः।विशिष्टसत्तायामतिव्याप्तिश्चेत्प्रत्यासत्तिस्मिन्गुणादौविशिष्टसत्तायाःवृत्तित्वा
दितिवदिति।यदिचावच्छिन्नमहत्वेनयोयावंतः साध्याभावंप्रतियोगितयावच्छिन्नाधिकरणतासामान्यंप्रतिकूटत्वंतत्तत्साध्यतावच्छे
दकधर्मवत्त्वमितिविवक्षतेतदानेतेषामेकोपिदोषः।परमार्थतोवच्छिन्नमहत्वंयद्द्रव्यत्वादौसर्वत्रदैशिकविशेषणतासंबंधेनैववृत्तेः।निवेशनीय
त्वात्।अन्यथाअधिकरणतामात्रस्यैवसंयोगादिसंबंधेनावर्तमानत्वाभूमवान्वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिप्रसंगादि
तिध्येयं॥ ॥श्रीगुरुचरणारविंदाभ्यांनमः॥ ॥अन्येत्वित्यादिसाध्याभावकूटाधिकरणवच्छिन्न
स्वरूपत्वादिनाअभावमादायव्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरतोयावंतइत्यक्तंतथाचतादृशान्नित्यसामान्याभावस्यैव

हेतावसत्तानेतिव्याप्तिः। नचतादृशदण्डत्वावच्छिन्नाभावोऽव्याप्यवृत्तिः संभवतीतिवाच्यं।तथात्वेतादृश
दण्डित्वेनचटादेरभावमादायातिव्याप्तितादवस्थ्यात्।तादृशदण्डत्वंचस्वगुरुतत्तादृशदण्डित्वाभावाऽसिद्धेश्च।अ
तएवतादृशदण्डित्वसामान्याभावत्वमपिनविवक्षितंकेवलान्वयिन्यव्याप्तेर्वक्ष्यमाणत्वात्।दण्डित्वसामान्याभावकूटाधिकरणदण्डित्वसामान्याभावस्यहेता
वसत्त्वादितिभावः।इदमपिवाच्यंसाभावकूटाधिकरणदण्डित्वसामान्याभावस्यैवयावदनुमितिस्पर्शेयत्वादिहेतावसत्तादिदंवाच्यंसे
यत्वादित्यादावव्याप्तिरतोदण्डिभिन्नत्वंयद्रूपं।तथाचेतस्यदण्डिभिन्नदण्डित्वान्नानिरुक्तयावदनुमितित्व।किंतुघटत्वादिना
तादृश